

NATIONALPARK
KONGERNES NORDSJÆLLAND

ESRUM KLOSTER OG ESRUM Å

STATUSRAPPORT OVER ARKÆOLOGISKE FUND FRA ESRUM

FORFATTER

Kjartan Langsted

Esrum Kloster og Esrum Å

Statusrapport over arkæologiske undersøgelser og fund fra Esrum

Forfatter: Kjartan Langsted, Museum Nordsjælland

Udgivelsesår: 2024

ISBN-nr.: 978-87-94316-23-1

Forsidefoto: Glaseret teglkapitæl fra det 13 århundrede fundet ved udgravningerne af Esrumklosterssydfløjen, Phillip Parsiphal Nørgaard, phphoto.dk.

Kort indeholder data fra Styrelsen for Dataforsyning og effektivisering.

Rapporten er publiceret på www.nationalparkkongernesnordsjælland.dk

Udarbejdet for Nationalpark Kongernes Nordsjælland

Gengivelse er tilladt med tydelig kildeangivelse

Bedes citeret: Langsted, K.. (2024): Esrum Kloster og Esrum Å. Statusrapport over arkæologiske undersøgelser og fund fra Esrum. Nationalpark Kongernes Nordsjælland.

Indholdsfortegnelse

Indledning	3
Historier om Esum	3
Del 1: Esum Å	4
Det nedre løb	5
Åens forløb til den "middelalderlige" dæmning	9
Åens forløb ved klosteret	10
Forhistoriske fund	11
Overordnet vurdering	13
Del 2: Esum Kloster - Arkæologi	14
Esum Klosters placering	15
Bebyggelsen	17
Klausulen	17
Kirken	18
Østfløjen	21
Sydfløjen	22
Vestfløjen	23
Fratergården	24
Kirkegårdene og begravelser	24
Økonomigården	27
Ydre gårdsområde	30
Vandets veje gennem klosteret	31
Klostermuren og afgræsning	34
Aktiviteter udenfor klostermuren	35
Metalgenstande	40
Konklusion	42

Indledning

Siden Esrum Kloster blev grundlagt i 1151, har det haft en afgørende betydning, både lokalt og nationalt. Uden et Esrum Kloster ville mange af de forhold, vi opfatter som en selvfølgelighed i Nordsjælland, have set helt anderledes ud. Dets historie, først som kloster og senere som ladegård, stutrerigård, amtsgård, posthus m.m. har spillet en rolle i historien og har sat rammerne for det landskab, vi ser i dag. I centrum af det hele lå et kloster ved den store Esrum Sø.

Denne rapportes målsætning er at beskrive status for de arkæologiske levn i Esrum, og samtidig udlægge, hvor og hvordan man fremover vil kunne få en bedre forståelse af klosterets rammer. Rapporten er delt i to dele: dels en kulturhistorisk udredning af forholdene i området omkring den planlagte nyanlagte å, og dels en beskrivelse af den aktuelle arkæologiske viden om klosteret. Det er håbet, at dette arbejde senere kan danne grundlag for en eller flere artikler om Esrum Kloster eller en mindre monografi. I rapporten henvises der for de enkelte lokaliteter til den nationale database for fortidsminder "Fund og Fortidsminder" med lokalitetsnummer (Sb.xxxxx.xx), se <https://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/>.

Rapporten er udarbejdet af Kjartan Langsted Museum Nordsjælland med støtte fra Nationalparken Kongernes Nordsjælland.

Hillerød 17/01 2024

Historier om Esrum

Forskning i Esrum Kloster er indenfor de sidste 30 år udmundet i en række antologier, der har sat rammer op for Esrum og dens historie: "Den hellige jomfru i Esrum" fra 1996 (Elverskov m.fl. 1996), "Bogen om Esrum Kloster" fra 1997 (Frandsen m.fl. 1997), "Fjernt fra menneskers færden" fra 2000 (Jørgensen m.fl. 2000), og "Esrums Klosters storhed og fald" fra 2015 (Jørgensen m.fl. 2015). Det har været artikler med et vidt forgrenet net af historiske kilder, der knytter sig til klosteret, men kun to af dem indeholder en arkæologisk vinkel. Dels Johannes Hertz' artikel "Esrums Kloster – arkæologisk belyst" fra 1997, dels undertegnede's artikel "Nye arkæologiske undersøgelser på Esrum Kloster" fra 2015. Det har dog været begrænset, hvad disse har kunnet berøre, da de har været mere overordnede.

Forskningen i cistercienserklostre i Danmark har siden 2000 været væsentlig. Der er således udkommet flere større monografier: om Løgum Kloster i 2010 (Sterum 2010), Øm Kloster i 2020 (Kristensen 2020), samt et speciale om Tvis Kloster fra 2011 (Callesen 2011). Hertil er Sorø klosterkirke blevet behandlet (Bertelsen 2023). Hans Krøngaard Kristensen har udgivet et større overordnet værk om klosterarkæologi i 2013 (Kristensen 2013). Endelig er Øhavsmuseet i gang med projekt BROR, som er et større projekt, der tager udgangspunkt i Holm Kloster, det nuværende Brahetrolleborg, hvor der blandt

andet skal ses på klostergodsets transformation gennem renæssancen (<https://www.ohavsmuseet.dk/forskning/bror-lige-paa-kanten/>). Som det vil fremgå af det følgende, mangler der i høj grad en artikel/monografi, der samler op på den viden, der er om Esum Kloster, samt stedets forandring i tid og rum.

Del 1: Esum Å

I forbindelse med planer om at genoprette Esum Å er Museum Nordsjælland blevet bedt af Nationalpark Kongernes Nordsjælland om at udarbejde en rapport, der skal vurdere risikoen for, at der under anlægsarbejdet stødes på fortidsminder.

Det er valgt at dele beskrivelsen op i tre afsnit: 1) Den nedre del af løbet fra Esum Sø til Frederiksværk-vejen, 2) Forløbet ved klosteret og 3) En beskrivelse af registrerede fortidsminder i området (fig. 1).

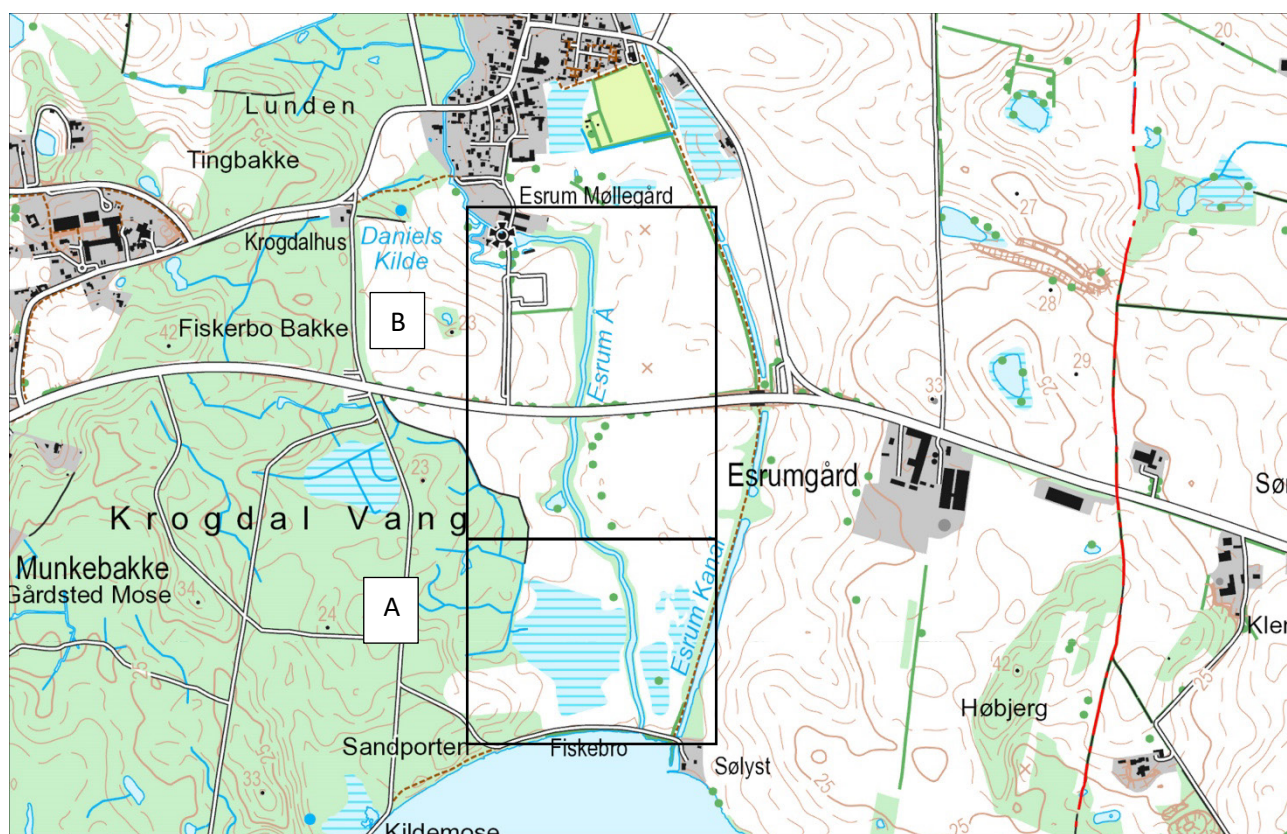

Fig. 1. Afgrænsning af de to områder, som beskrives i teksten. A: Det nedre løb, B: Åløbet ved klosteret. Topografisk kort 1:25.000. Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2022.

Det nedre løb

Den sydlige del af Esrum Å går i sit nuværende leje i en gravet kanal fra 1605. Øst for denne ses tydelige spor af den nu nedlagte Esrum Kanal, der blev taget i brug i 1805 til brændetransport fra Gribskov til Kattegat (Friis 2006).

Esrum Kanal er de første par kilometer anlagt i den østlige brink af ådalen, mens Esrum Mølleå er blevet anlagt i midten af ådalen i et mose-/engområde. Denne placering virker urationel, og det kan undre, at man ikke har lagt mølleåen længere mod vest og i et mere lige forløb, hvorved man ville have undgået et svært kontrollérbart vådområde.

Anlægsarbejdet til Esrum Mølle blev foretaget af Valentin von Spangenberg, der ud over denne kanal stod for anlæggelsen af flere kanaler i Nordsjælland, bl.a. møllekanalen ved Dronningmølle og flere kanaler i Hellebæk-området (Dahl 2007). Disse har ofte et mere lige forløb, og er oftere, som ved Esrum Kanal, gravet ind i en brink. Det er Esrum Mølleå ikke i det første stykke (fig. 2).

Fig. 2. Høje målebordsblad fra 1890. Mod vest ses Esrum Å, som det første stykke er gravet gennem en eng. Mod øst ses Esrum Kanal, som er gravet ind i brinken af Esrum ådal. Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2022.

I Kancelliets Brevbog findes en meget udførlig beskrivelse af anlægsarbejdet med Esrum Mølleå:

30. Marts 1605. Aab. Brev om, at Kongen har sluttet Kontrakt med Falentin Graver om Udførelsen af forskellige Arbejder: Han skal paa egen Bekostning lade grave en Grøft fra Esserom Sø ned til Møllen, hvilken Grøft skal være 366 Roder lang <1 rod = 6 sjællandske alen å 63,26 cm. En rod svarer altså til 3,8 m dvs. i alt 1389,2 m>, 10 Al. Bred <6,32 m> og 3 Al

<1,89 m> dyb, og kaste al Jorden op til den Side imod Mosen. Endvidere skal han lave en Sluse ved Møllen og paa hver Side af Slusen en Havn, hvori man kan lagge 2 Baade; Slusen skal være med 2 Skodder (Skiot). Kongen skal skaffe ham saa meget Tømmer og Jern, som behøves hertil. Dernæst skal han inde i Søen udenfor Møllegroften lade lave 4 Stenkister, hver 12 Fødder bred og saa lang, som han kan faa Træ dertil, hvortil Kongen skal skaffe ham Tømmer, Jernbolte og Sten. Endvidere skal han lave en Grøft, 100 Roder lang <380 m>, 6 Al. Bred <3,8 m> og 3 Al. Dyb <1,89 m>, fra den gamle Aa igennem Klosteret. I den store Grøft fra Søen til Møllen skal han paa Siderne lave det saaledes med Vaser, at Sandet ikke falder fra oven ned i Grøften igen. For dette Arbejde skal han ialt have 450 Dlr., hvilke Breide Rantzau, Statholder paa Københavns Slot, skal betale ham, efterhaanden som Arbejdet skrider frem, dog maa den sidste Rest ikke betaales ham, førend Arbejdet er helt færdigt.

Af beskrivelserne ses det, at der i Esrum Sø udenfor selve indløbet er sket et større anlægsarbejde i form af etablering af en stenkiste.

Hvad der dog ikke fremgår af beskrivelsen er, at man må have anlagt en dæmning ud til Esrum Sø. Søen ligger i dag i kote 9,38 m over DNN. Toppen af dæmningen ligger i kote 10,25 m over DNN, altså er den 1 m højere end søen. Dæmningen er 10-15 m bred og har en længde på ca. 370 m (fig. 3).

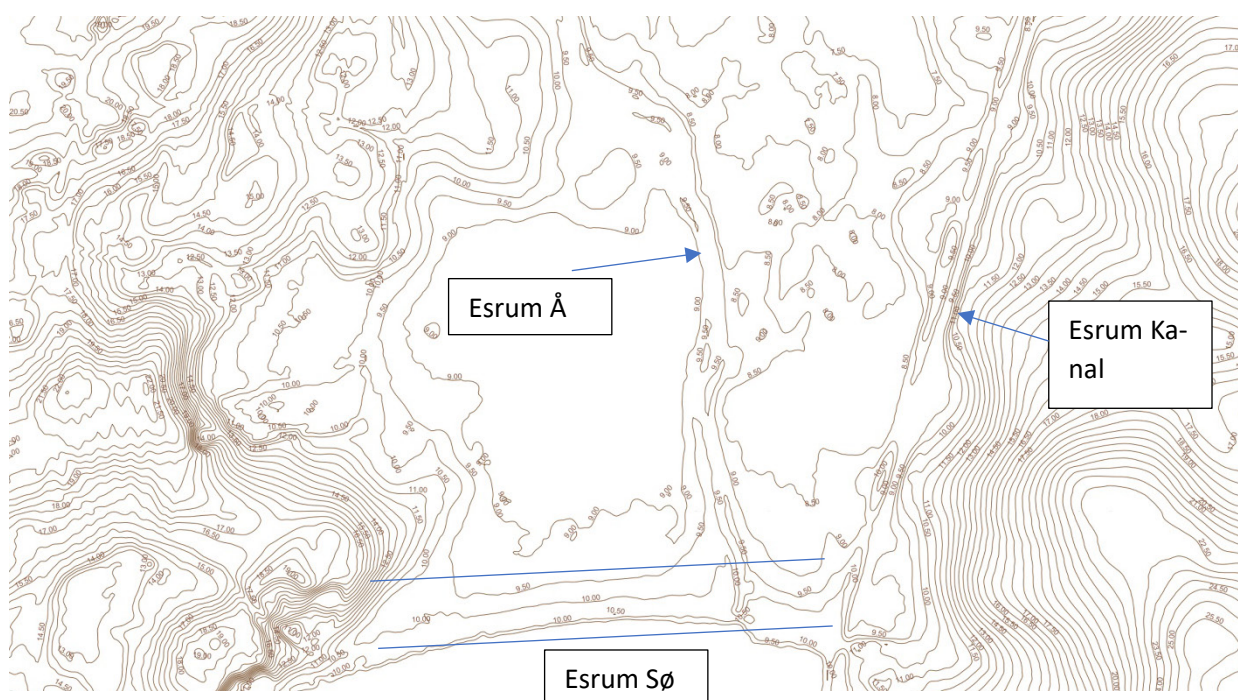

Fig.3. Højdekort over det nedre løb. Placeringen af dæmningen er markeret med blåt. Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2022.

Før anlæggelsen af dæmningen må man formode, at åen har haft en kote på omkring 7 m over DNN ved Esrum Kloster. Man må derfor formode, at søen har gået længere mod nord før dæmningen blev anlagt, end tilfældet er i dag.

Af matriklen fra 1815 og af højdemodellen (fig. 3-6) kan man få en idé om placeringen af den ældre ås forløb, idet man tydeligt kan se den oprindelige ås slyngede forløb, der op til 1900-tallet fungerede som et åbent dræn. Det slyngede forløb stopper og går mod syd over i en lang lige grøft, der går nord-syd og ender i den omtalte dæmning. Man kan altså antage, at det var her, det oprindelige udløb var. En be- eller afkræftelse af dette forhold vil kræve en nærmere geologisk undersøgelse.

På dæmningen etablerede man et vangehus op til åens afløb på selve dæmningen (Fiskebrohus) (se fig. 4). Huset nævnes første gang i 1649 og blev først nedlagt i 1836 (Kristensen, F.). På matrikelkortet fra 1815 ses det tydeligt.

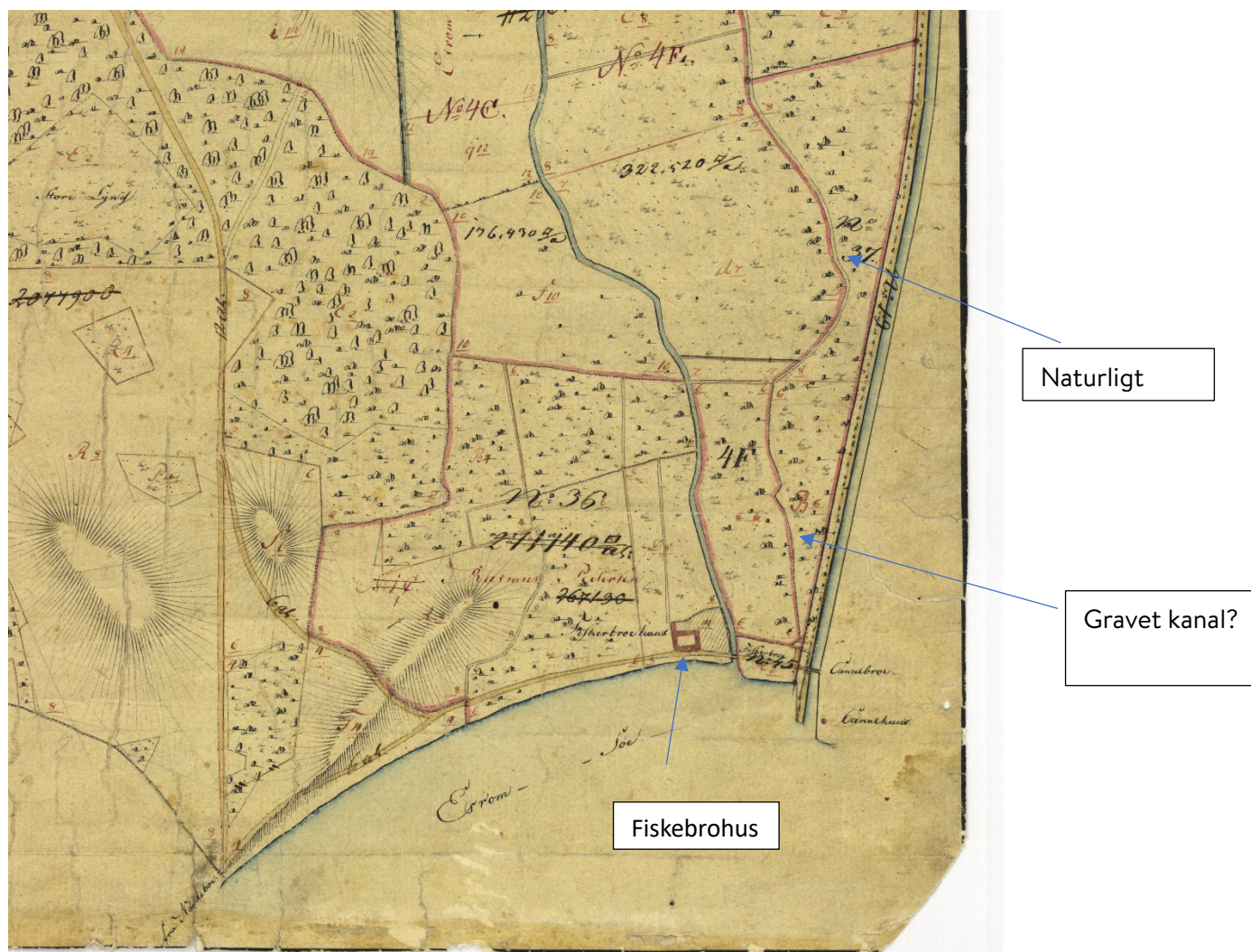

Fig. 4. Matrikelkort fra 1820 af den nedre del af Esum Å. Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2022.

Fig. 5. Kort fra 1776, der viser det samme forløb af åen.

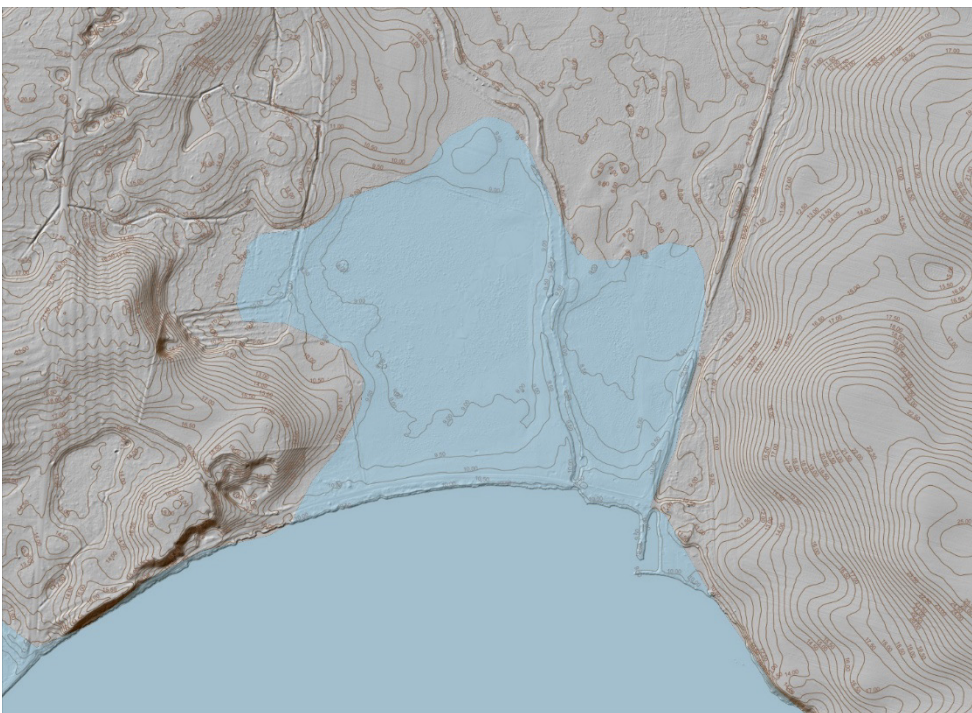

Fig. 6. Forslag til udbredelsen af Esum Sø i middelalderen. blå angiver Esumsøes udbredelse. Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2022.

Åens forløb til den "middelalderlige" dæmning

Det gamle åforløb på den øvre del kan følges både på de ældre kort og på højdemodeller (fig. 7-8). Esrum Mølleå bliver i dette stykke gravet ind i siden af en bakke og munder ud i Esrum Mølleå. Fra Esrum Sø til Esrum Mølleå er der et fald på kun ca. 70 cm. Man har altså på en strækning af 1273 m kunnet opnå et fald på kun 0,6 promille. Dette lille fald frem til mølledammen fra 1605 har gjort, at man har opnået et fald på ikke mindre end 2,8 m til brug for Esrum Mølle. Det naturlige fald i området må have været på omkring 2,6 promille, som det nye projekt ønsker at etablere (NIRAS 2022:19).

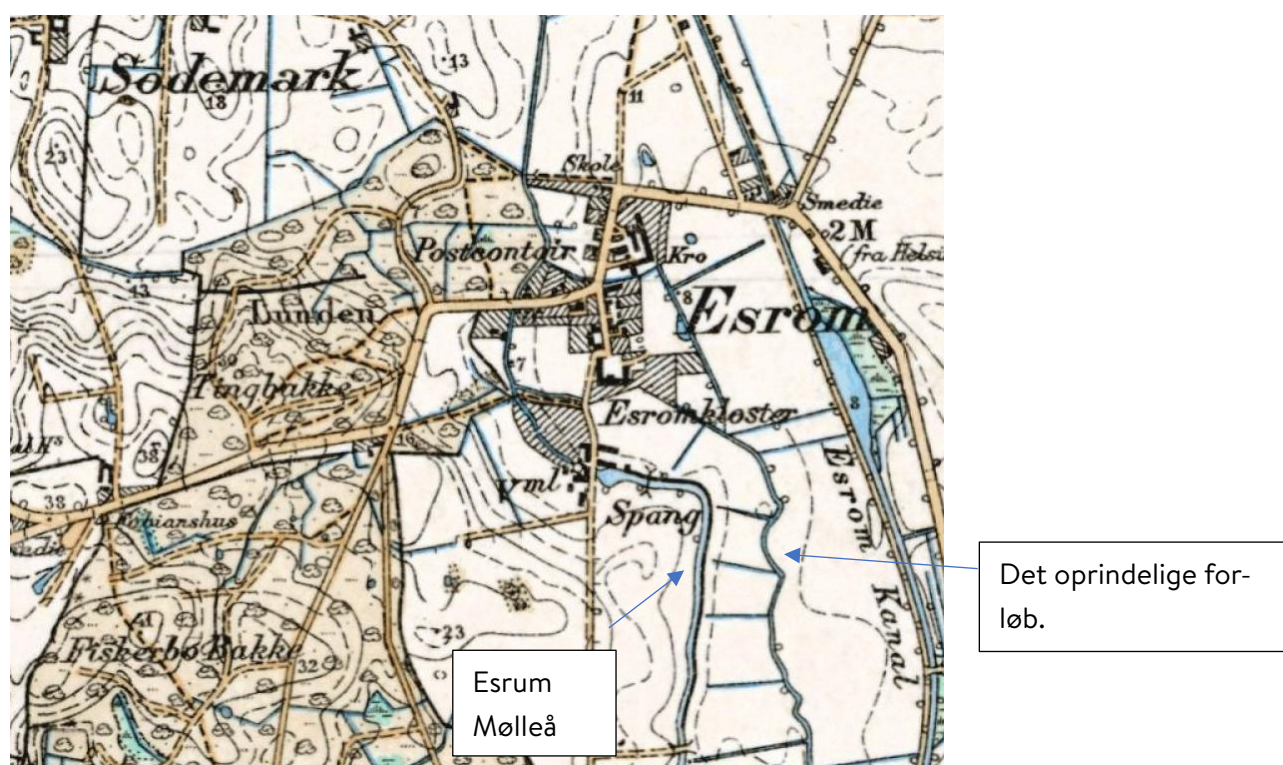

Fig. 7. De tre forløb af Esrum Å angivet på høje målebordsblad fra 1890. Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2022.

Møllen fra 1605 afløser den ældre klostermølle. Denne mølle kan have ligget ved den nordøst-sydvestgående dæmning, som ses ca. 120 m øst for Esrum Mølle. Den er omkring 13 m bred og ca. 60 m lang. Heri er gravet et større hoveddræn (fig. 8), der dræner engen syd for Esrum Kloster.

Det kan ikke med sikkerhed bestemmes, hvor højt vandstanden har stået op til denne dæmning, idet der gennem tiden kan være sket sætninger i området på grund af dræninger.

Højden på dæmningen ligger i dag på kote 7 m over DNN. Umiddelbart øst for dæmningen kan der i middelalderen have været en mølledam på ca. 2.000 m². Denne dam kan også have været væsentligt større, og med sikkerhed har der mod øst været et større eng-/moseområde, hvor vandet har kunnet stå i perioder med høj vandstand (fig. 8).

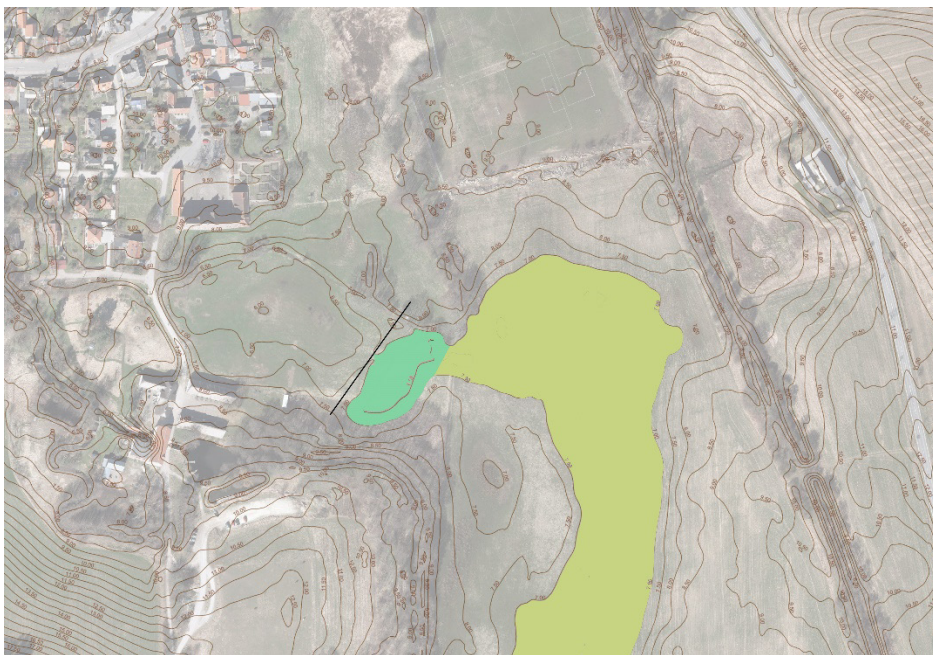

Fig. 8 Oversigt over den middelalderlige mølledam. Mørkegrønt: muligt areal for mølledam, lysegrønt: område, hvor vandstanden i perioder har kunnet stå højere. Luftfoto Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2011.

I forbindelse med denne del af åløbet er der på den østlige bred registreret munkesten. Ved senere detektorundersøgelser er der fundet et hjerteformet ringspænde dateret til 1500-tallet. Herudover er fundet flere ringspænder, men ikke andre sikkert daterbare fund. På området er der foretaget en mindre arkæologisk undersøgelse af Nationalmuseet og H. Lützen i 1961. Af beskrivelserne ser der ud til at være tale om en teglovn.

Man må formode, at stedet er blevet forladt senest ved etablering af Esrum Mølleå i 1605. Fra denne periode kendes også til omfattende bestillinger på teglsten i Kancelliets Brevbøger: f.eks. anmodes der om 60.000 i 1553 og 100.000 i 1554.

Åens forløb ved klosteret

Hvordan det oprindelige åforløb har gået fra dæmningen op mod klosteret, er det ikke muligt at afgøre. På det høje målebordsblad fra 1890 ses det, at det gamle åleje løber ind i en gravet kanal, der dræner engen foran klosteret. Man kan dog med sikkerhed sige, at åen har løbet gennem den nuværende eng mellem Esrum Kloster og Møllegården, men nærmere hvor vides ikke.

Ved andre cistercienserklostre som Øm Kloster ved Silkeborg, Løgum Kloster og Sorø Kloster er der dokumentation for omfattende kanalarbejder i middelalderen (Kristensen 2013: 319 f). Det vil være næsten utænkeligt, om lignende arbejder ikke har fundet sted i Esrum. Problemstillingen om åens forløb gennem klosteret vil senere blive nærmere beskrevet.

Ved etableringen af den nye mølle i 1605 blev der også etableret en adgangsvej til møllen. Dette skete via en brolagt dæmningsvej, som gik fra Esrum Hovedgade, vest om klosteret, hvorefter den slår et skarpt sving mod syd til Esrum Mølle. Forløbet ses tydeligt af lidarscanningen med en samlet længde på 381 m og med en bredde på op til 6 m. I dag indgår Kildevangen som en del af dæmningsvejen og stykket til Esrum Mølle ses velbevaret (fig. 9). Vejen er ikke beskrevet i forbindelse med anlæggelsen af møllen, og kan derfor kun siges at være opført i perioden 1605-1680.

Man kan undre sig over, hvorfor man ikke blot nøjes med en dæmning fra Esrum Kloster til Møllegården. Grunden til dette skal nok søges i, at selve klosterområdet stadig i 1600-tallet blev opfattet som en lukket enhed.

Fig. 9. Dæmningsvejen fra Esrum Møllegård til Esrum Hovedgade ses tydeligt på lidarscanningerne (blå pil). Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2022.

Forhistoriske fund

I Esrum ådal er der gjort et enkelt fund fra stenalderen: en usleben flintøkse fra bondestenalderen sydøst for klosteret. Herudover skulle der være fundet en hjortetaksøkse syd for Møllegården på stedet, hvor der i dag ligger en p-plads (sb. 010103-55) (fig. 10).

Der er med andre ord kun påvist ganske få fund fra stenalderen i området. Dette er dog langt fra ensbetydende med, at området ikke har været benyttet eller anvendt i forhistorien. Det kan i lige så høj grad skyldes manglende registrering og undersøgelser.

Ved lignende åafløb ses det, især ved indsnævring af åen, at der bliver fundet fiskeredskaber bl.a. i form af ruser. For det nævnte stykke af Esrum Å ses en sådan indsnævring sydøst for klosteret. Det er med andre ord ikke utænkeligt, at der her kan findes udsmidslag, bopladser eller fiskeredskaber fra jæger- og eller bondestenalderen her.

Fra bronzealderen er der med metaldetektor fundet et fragment af et bronzesværd ca. 200 m vest for åen. Hertil ses mulige gravhøje fra perioden nord for Esrumgård, og ved Eskehoved er der af kort fra slutningen af 1600-tallet antydninger af flere gravhøje.

Fra jernalderen er der fundet en kogestensgrube på matrikel 4b langs med Frederiksværkvej (sb. 010103-278), vest for åen og ved Esrumgård er der fundet enkelte skår fra jernalderen (sb. 010103-95), hertil skulle der ligeledes ved Esrumgård være fundet en spydspids af jern dateret til jernalderen. Der bør hertil nævnes, at der ved prøvegravningerne ved p-pladsen til Esrum Møllegård blev fundet en kogestensgrube og fund af skår fra bronzealderen/jernalderen (Grønnegaard 2016).

Til slut bør nævnes et meget usikkert fund af en dinar gjort på gårdspladsen ved Esrum Kro (sb. 010103-156).

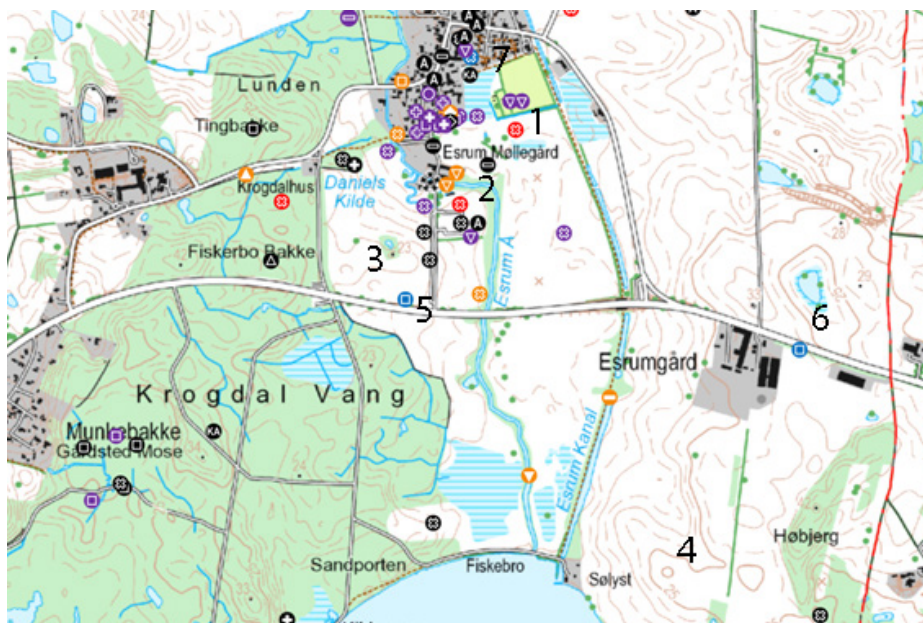

Fig. 10. Oversigtskort over fund gjort ved Esrum. Langt de fleste er registreringer fra middelalderen og frem. Følgende er fra forhistorie og nævnes i teksten. 1. Fund af usleben flintøkse (sb. 010103-119), 2. Fund af hjortetaksøkse (010103-55), 3. Del af bronzesværd, 4. Gravhøje ved Eskehoved, 5. Kogestensgrube (sb. 010103-278), 6. Fund af spydspids formentlig fra jernalderen (sb. 010103-95) og 7. Fund af dinar (sb. 010103-156). Udtræk af fund og fortidsminder <https://www.kulturarv.dk/ffreg/>

Alt i alt tegner der sig et billede af et område med lav aktivitet i bronzealderen og ældre jernalder. Det er dog oplagt, at området omkring Esrum Å også i disse perioder har været brugt til fiskeri. De aktivitetsspor, man kan forvente at finde fra disse perioder, er i høj grad forskellige former for stationære fiskeredskaber som ruser, fiskegærder og stager. Hertil kan der være forskellige former for træbyggede platforme. Det kan også være fund af tabte lystertænder, harpuner eller fiskekroge.

Hertil kan der i området være ikke registrerede bopladser og affaldslag fra jægerstenalderen, der kan ligge på mindre forhøjninger i ådalen. Som følge af det våde miljø vil træ og organisk materiale kunne være velbevaret.

Overordnet vurdering

Jægerstenalderen

Der vil være en stor sandsynlighed for under arbejdet at påtræffe bopladser og udsmidslag fra perioden. Dette gælder især områder, hvor landskabet snævrer ind, f.eks. området tæt sydøst for klosteret.

Bondestenalderen

Der vil være en stor sandsynlighed for under arbejdet at påtræffe bopladser og udsmidslag fra perioden. Dette gælder som for jægerstenalderen især områder, hvor landskabet snævrer ind, f.eks. området tæt sydøst for klosteret. Hertil vil man kunne støde på forskellige former for depotfund.

Bronzealderen og jernalderen

Der vil være sandsynlighed for at påtræffe løsfundne fiskeredskaber samt forskellige former for depotfund.

Middelalderen

I forbindelse med oprettelsen af klosteret bliver der etableret en dæmning tværs over Esum ådal. Arkæologiske undersøgelser af denne dæmning indikerer, at den har været opbygget af egetræ (Löffler 1899). Den nye å kommer til at skulle passere gennem denne, og vil dermed i større eller mindre grad berøre den. Hvordan åens forløb fra dæmningen og frem mod tilkoblingen til Esum Mølleå har været, vides ikke. Der kan være væsentlige kanalkonstruktioner i dette område, som ikke kendes i dag.

Cistercienserne fokuserede i høj grad på fiskeri. Dette kunne spores i form af faste anlæg i som ruser, fiskegærder og andre former for spærringer, som f.eks. kendes ved Øm kloster. Det kunne også være i form af dambrug, hvortil kan tænkes diverse trækonstruktioner og dæmninger, eller i form af løsfundne fiskeredskaber.

1600-tallet

Fra 1600-tallet vil man kunne støde på forskellige former for konstruktioner i forbindelse med dæmningen, der er anlagt ud til Esum Sø og i forbindelse med dæmningsvejen ved Esum Mølle. Det kunne her være i form af forskellige former for opbygning i forbindelse med etablering af dæmningerne.

Del 2: Esrum Kloster - Arkæologi

Arkæologiske undersøgelser af Esrum har en lang historik, der går tilbage til 1879. Siden da er der i alt oprettet 74 sager tilknyttet Esrum Kloster, langt de fleste er dog mindre udgravninger. Siden 1995 er der alene oprettet mere end 50 sager.

Det har været et af formålene med dette projekt at få et overblik over disse sager og at sætte dem ind i den viden, der er om cistercienserklostre generelt. Siden Johannes Hertz fremlagde status på de arkæologiske resultater i sin artikel fra 1997 er der foretaget flere væsentlige undersøgelser, der navnlig har sat fokus på området omkring klosteret, men også har anvendt nyere naturvidenskabelige metoder. Det handler her især om metallurgiske analyser af støbevirksomhed og georadarundersøgelser (Grønegaard 2008 og 2013, Langsted 2010). Hertil har detektorundersøgelser i stor udstrækning været med til at sætte rammer for klostrets aktivitetsområde (fig. 11).

Udover de nyere undersøgelser har der også været en tendens til, at større dele af materialet ikke har været tilgængeligt i form af rapporter. Dette gælder især de arkæologiske undersøgelser foretaget af Johannes Hertz 1969 for Nationalmuseet, de omfattende undersøgelser af klostrets sydfløj samt de undersøgelser, der blev udført i forbindelse med restaureringen af den stående klosterbygning.

Fig. 11. Udbredelse af mønter ved Esrum Kloster. Hvid = middelalder, rød = engelske short cross penny, blå = 1500-1600-tallet, gul = skattefund af guldmønter. Luftfoto Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2011.

Esrum Klosters placering

Som det fremgår af den første del af beskrivelsen, ligger Esrum Kloster i en forholdsvis bred ådal. Idet åen når Esrum Kloster, bliver den markant smallere. Dette skyldes, at der her skyder sig en mindre ler-morænebakke ned gennem ådalen fra nord til syd. Mod vest og syd har Esrum Å snoet sig rundt om klosterets grund over en bredde på 20-60 m og syd og vest for åen ligger et bakkemorænelandskab. Forholdene er noget anderledes øst for klosteret, idet der her ses et større moseområde, der strækker sig op til 200 m mod øst, før der igen kommer højereliggende moræne. I dette moseområde har der ligget flere mindre grusede forhøjninger.

Forståelsen af det oprindelige landskab bliver dog kompliceret af den manipulering af landskabet, der er sket fra middelalderen til i dag. For at skabe en nøjere forståelse af landskabet er der lavet en skematisk landskabsmodel ved hjælp af de mange arkæologiske udgravninger, der er foretaget i Esrum (fig. 12).

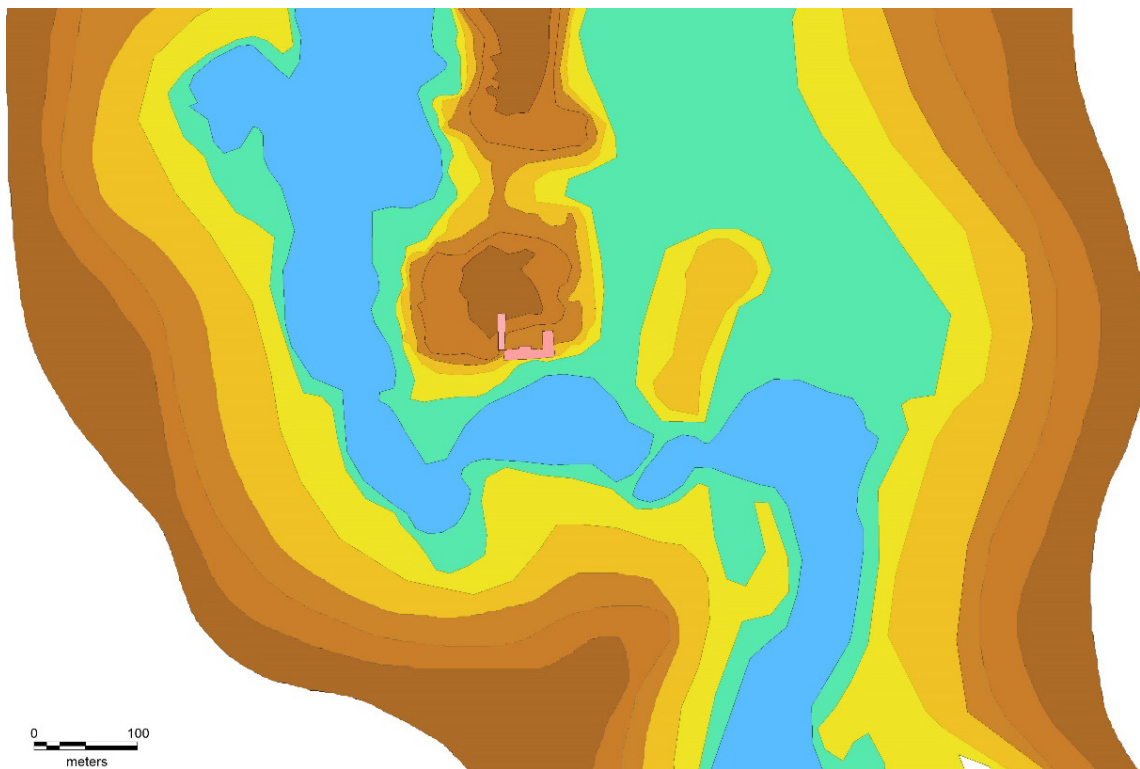

Fig. 12. Model over hvordan det oprindelige landskab ved Esrum kan have set ud. Lyserødt: de nuværende klosterbygninger. Blåt: lavereliggende områder, hvor åen har gået. Grønt: mose og våbundsområder. Brunt og gult: højereliggende områder. Udarbejdet af forfatteren.

I forbindelse med de mange anlægsarbejder i Esrum er der løbende sket en planering af området og udvidelse af det areal, der har kunnet bebygges. Dette kan formentlig forklare den ret rektangulære form, som den halvø har, hvor klosteret er placeret.

Det er ikke muligt på nuværende tidspunkt at give et helhedsbillede af planerings- og opfyldningsarbejderne, det er dog muligt at følge det i enkelte områder. I området for de nuværende klosterbygninger må der være sket omfattende opfyldning 1100-1300-tallet. En lignende opfyldning kan være sket i området, hvor den sydlige fløj i klausulen blev opført.

Ved Esrum Kro ses også et tydeligt opfyldningslag. Vi er dog her nok oppe i den sene del af middelalderen. Dele af området har førhen været meget vådt, men bliver nu opfyldt og bebygget bl.a. ved hjælp af træpæle.

Endelig ses der en omfattende planering af det centrale klosterområde i forbindelse med nedrivningen af klosteret. Dette er formentlig foregået mere eller mindre intensivt fra slutningen af 1500-tallet til begyndelsen af 1700-tallet. Dette arbejde ser ud til i særlig høj grad at være gået ud over de højtliggende områder, dvs. kirkeskib, fratergården samt den nordlige del af vest- og østfløj. Her har man, udover at fjerne fundamenterne, også planeret grunden. Dette ses bl.a. ved, at gravene i fratergården ligger i en dybde af kun 40 cm under overfladen. Derimod ses fundamenterne og kælderetagerne ud til at være bedre bevaret i de resterende områder. Man får altså indtrykket af, at man har lavet en planering af de højereliggende områder og udlagt materialet i de lavereliggende partier. Man må på dette grundlag formode, at de højtliggende områder har ligget højere i middelalderen. I dag ligger de på kote 10. Det er ikke utænkeligt, at op mod en meter terræn er blevet fjernet i den centrale del af klosterområdet (fig. 13).

Fig. 13. Planering af terrænet i Esrum. Rød cirkel markerer området, hvorfra der sker afrømning, de gule pile viser områder, hvor jord bliver tilført. Luftfoto Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2011.

Bebyggelsen

I det følgende vil klosterets bebyggelse og status for denne blive beskrevet nærmere. Der vil blive taget udgangspunkt i klausulen, herefter økonomigårde, ladegårde, klosterets afgrænsning og endelig spor af aktiviteter rundt om klosteret (fig. 14).

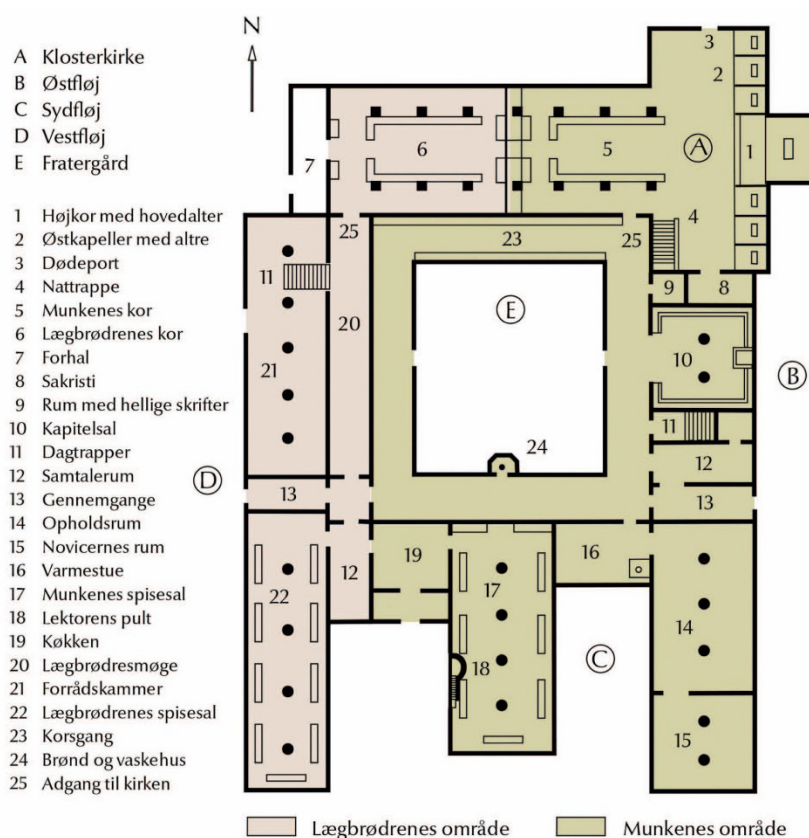

Fig. 14. Plan af idealklosterets klausul med funktionen af de forskellige rum angivet. (Thomsen mfl. 2020: 96).

Klausulen

Klostres klausul skal som udgangspunkt opfattes som en gård med fire fløje omkring. Dette billede er, som det senere skal beskrives, noget mere kompliceret. Cistercienserne er kendt for at have en forholdsvist stram planlægning for indretning af klosteret og dens forskellige funktioner, hvilket også må formodes at være tilfældet for Esrum (se f.eks. Kristensen 2013 & Hertz 1997). Dog vil forhold som forskelle i det enkelte klostres historiske forhold og placeringen i landskabet gøre, at der kan være væsentlige forskelle på, hvordan grundplanen kom til at se ud, og hvor længe det tog at opbygge.

Kirken

I den nordlige del af klausulen ligger kirken. Ved Esum Kloster blev kirken første gang påvist af C. M. Smidt i 1927. Senere kunne bl.a. Johannes Hertz påvise, at der ikke kun havde været én kirke, men to, der havde efterfulgt hinanden. Den ene havde en rundbuet apsis, mens den anden havde en apsis med ret afslutning. Der har efterfølgende været en del diskussion om disse to kirkers indbyrdes kronologi og alder (Kristensen 2020:47, Sterum 2010: 150 f). Der har her været fremført ideer om, at den ældste kirke skulle tilhøre et tidligt benediktinerkloster (Hertz 1997:67). Der er dog meget, der taler imod dette, og det må antages, at begge kirker er opført af cistercienserne (Kristensen 2020:47, Sterum 2010: 150 f).

Alderen på den første kirke har været meget omdiskuteret. Dette skyldes i høj grad C. M. Smidts hypotese om anvendelse af meget tidligere og mindre teglsten i forbindelse med byggeriet. Lignende små sten skulle være fundet i Søborg. Forekomsten af disse mindre tegl er dog meget usikker, men kun yderligere arkæologiske undersøgelser vil kunne be- eller afkræfte dette spørgsmål. Den første teglstenskirke i Esum synes at være opført i årene efter 1153. De to kirker viser klare forskelle i byggestil og størrelse. Det er oplagt, som bl.a. Hertz har fremført det, at den yngste kirke er opført efter en af de to brande i 1192 og 1204 (Hertz 1997:67). Det er dog også en mulighed, at det ikke var tilfældet (Kristensen 2020:47). Opførelsen af den yngre kirke må dog med sikkerhed være sket før 1350 og formentlig i 1200-tallet, idet den østlige mur til den ældste kirkes sydlige tværskib er blevet snittet af to såkaldte teglstensgrave. Anvendelse af teglstensgrave går af brug i midten af 1300-tallet (Kristensen 2020:47, Kieffer-Olsen 1993:122).

Ved opførelsen af den nye kirke bliver antallet af sidealtre i tværskibene øget fra to til tre, hvilket medfører en markant større bredde i forhold til andre cistercienserkirker i Norden. I Hertz' undersøgelser blev dette forløb kun dokumenteret for den nordlige del. Af georadarundersøgelser, der blev lavet i 2010, ses det dog, at den også optræder tydeligt i den sydlige del (Langsted 2010) (fig. 14).

Bredden på tværskibet af den yngste kirke må have været 25 m. Dette må ses i forhold til f.eks. Sorø, som er 17 m, mens tværskibets længde i Esum fra nord til syd har været 56 m, hvor den tilsvarende i Sorø kun er 33 m. Således må den yngste kirke i Esum have været betydeligt større end Sorø Kirke og i det hele taget andre cistercienserkirker i Norden. Esum klosterkirkes skib og vestlige afslutning kendes stort set ikke. Det vides derfor ikke, om det kun var den østlige del af kirken, der blev ombygget.

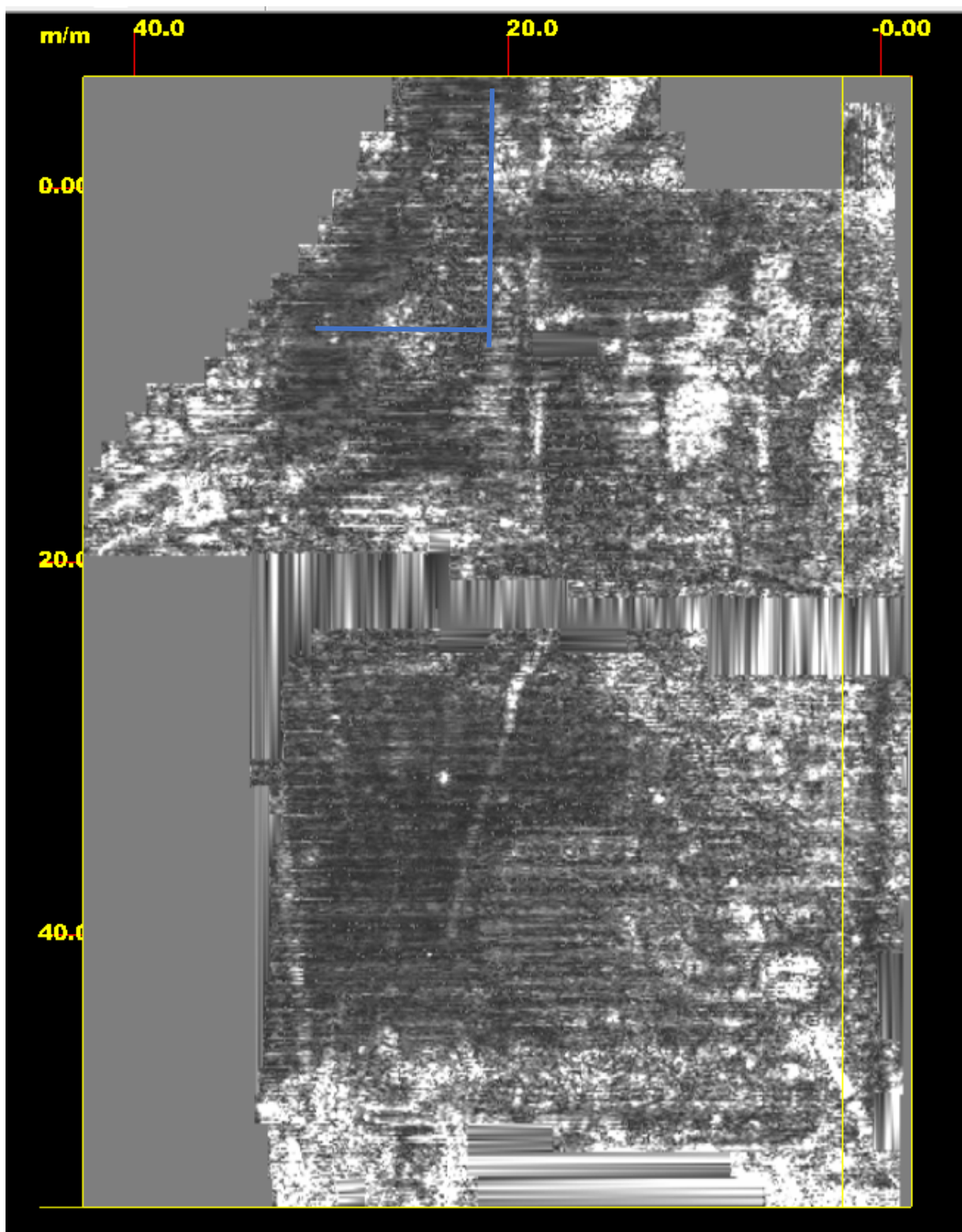

Fig. 14. Udsnit af georadarundersøgelse på Esrum Klosters gårdsplads og p-areal. Hvide toner antyder sten, mens mørk tone er jord. Den blå streg markerer den sydlige korsarm til Esrum II.

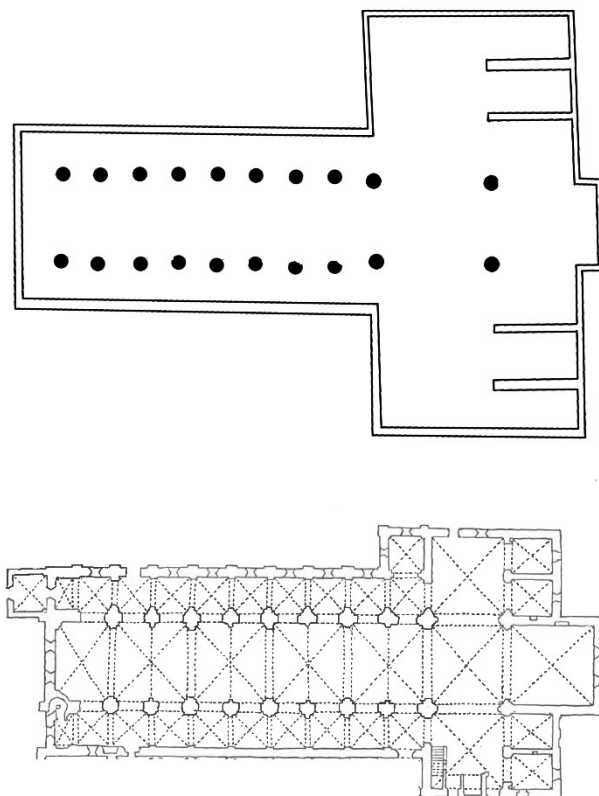

Fig. 15. Optegning af Esrum II (øverst) (udarbejdet af forfatteren). Nederst ses Sorø klosterkirke i samme målestok (Mackeprang 1936 fig. 3 s 23).

Den ældste kirke i Esrum passer i dimensioner fint ind i forhold til andre cistercienserkirker i Danmark. Det gør den yngste ikke. Den bryder på mange måder med den stil og de træk, der ellers er kendt. Hvad grunden til denne forandring er, og hvornår den sker, er væsentligt at opklare, ikke kun i forståelsen af kirken, men også i forståelsen af Esrum Kloster i en større historisk ramme. De forskere, som sidst har arbejdet med cisterciensernes kirker i Danmark, fremhæver alle problematikken. Således skriver Hans Krongaard Kristensen i bogen *Øm kloster*: *"Det ville afgjort være meget nyttigt med nye undersøgelser af klosterkirken i Esrum for at få bedre datering af de to kirker og mere klarhed over deres planløsninger, samt ikke mindst en relativ kronologi over korets forskellige afslutninger"* (Kristensen 2020:321). Niels Sterum skriver i bogen om Løgum Kloster *"Supplerende undersøgelser er påkrævede i Esrum, før forholdene der kan siges at være klarlagt"* (Sterum 2010: 150). Endelig nævner Madsen i artiklen *"Radulf, en bagmand"* fra 2022 nødvendigheden af nyere dateringsmetoder for en forståelse af tidspunktet for opførelsen af den første teglstenskirke (Madsen 2022:57).

Østfløjen

Vinkelret på kirken står østfløjen. Den har været klosterets næstvigtigste bygning, der bl.a. rummede munkenes sovesal, sakristiet, kapitelsalen og biblioteket. Fra andre klostre vides det, at denne fløj er den første af klosterets bygninger, der bliver opført efter kirken.

I Esrum er der kun foretaget tre mindre undersøgelser af østfløjen. Dette skydes dels, at den for størstedelens vedkommende er dækket af vejen, der fører ned til Esrum Møllegård, dels en ovenliggende bygning fra 1700-tallet. De tre undersøgelser er alle foregået i den sydligste del, og har alle kunnet konstatere bevarede bygningsrester (MNS50376, GIM 3621, samt Løffler 1897). Dette gælder dog næppe den nordlige del, da denne del er hårdt afgravet. Dette blev bekræftet ved georadarundersøgelserne i 2013: her kunne væggen til den sydlige del af fløjen tydeligt ses, mens de nordlige dele ikke kunne ses (fig. 16) (Langsted 2010).

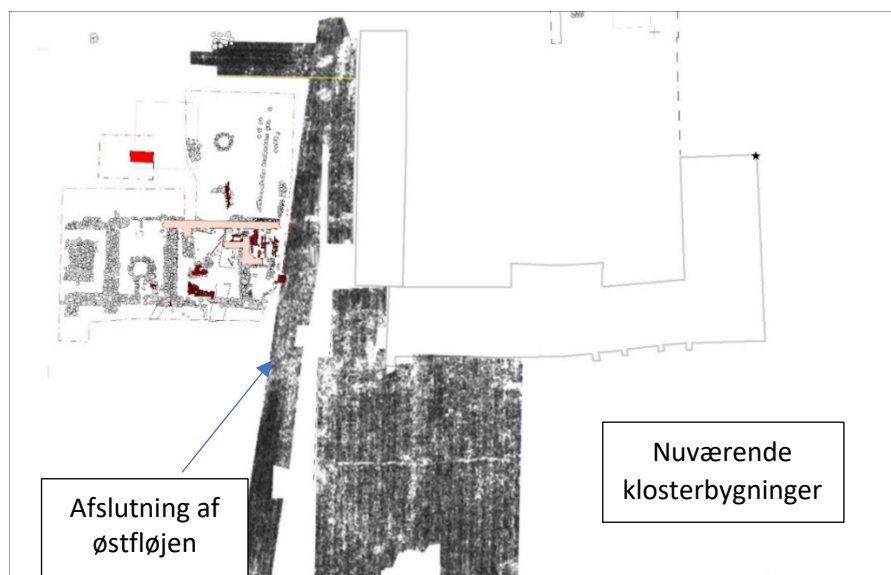

Fig. 16. Georadarundersøgelser foretaget vest for de nuværende bygninger. Til venstre er indsat opmålingerne af fundamenterne fra undersøgelsen af sydfløjen. Hvid toner på georadarundersøgelsen indikerer sten. Udarbejdet af forfatteren.

I den nuværende bygnings vestligste kælderrum ses tydeligt et murstykke, der må tolkes som rester af den østlige fløjs vestvæg (Langsted 2019, Ahlström 2003). Man må således antage, at der under den sydlige del af østfløjen har været en kælder. Ved de arkæologiske undersøgelser af sydfløjen blev den vestlige væg af østfløjen formentligt fundet (Hertz 1996). Det kan dog ikke helt udelukkes, at der her er tale om en skillevæg i kælderrummet. Dette gør, at østfløjen har haft en bredde på 14 m og en længde på 56 m (Esrum I) eller 44 m (Esrum II) i alt 784 eller 616 m², hvilket gør det til den største østfløj, der kendes blandt danske cistercienserklostre (Kristensen 2008). Til sammenligning kan det siges, at palatiet på Søborg Slot var omkring 325 m² og på Nyborg Slot 821 m².

Da østfløjene er sammenbyggede med kirken, har en ombygning i forbindelse med opførelsen af den yngste kirke i høj grad påvirket østfløjens udseende. Således må en betragtelig del af østfløjen være

blevet inddraget i kirken, med sikkerhed sakristiet og armarium (biblioteket) og måske også dele af kapitelsalen. Det er derfor nærliggende, at fløjen i den forbindelse har ændret størrelse med en udvidelse mod syd, og måske også en udvidelse mod øst. For at bevise dette kræver det dog, at der bliver foretaget arkæologiske undersøgelser i østfløjen. Det ville her være oplagt at lave en undersøgelse vest for den nuværende klosterbygning for herved at få en bedre klarhed over udviklingen i sydfløjen, samt i den nordlige del for bl.a. at se, om kapitelsalen kunne påvises.

Sydfløjen

Klosterets sydfløj er den bygning der er bedst undersøgt. Den er blevet udgravet ad flere omgange. Første gang i 1879 ved en mindre undersøgelse, hvor man konstaterede bygningsresterne (Hertz 1997:46) (se fig. 17). En omfattende undersøgelse blev først foretaget i 1995 i et samarbejde mellem Nationalmuseet og Gilleleje Museum. Undersøgelsen er summarisk beskrevet i Hertz' artikel "Esrums kloster – arkæologisk belyst" (Hertz 1997:54). Dog er undersøgelsen aldrig blevet publiceret, og der foreligger kun en mindre beretning om den. Ved en gennemgang af tegningerne ser det ud til, at sydfløjen er opført over flere perioder, med væsentlige forandringer.

Ældst er formentlig nordvæggen, som kan have været opført som en selvstændig mur. Op til denne mur bliver der opført en bygning med kælder på ca. 9 x 11 m. Denne bliver for den vestlige dels vedkommende kastet til og gulvet hævet. Samtidig bliver bygningen udvidet mod vest. Et teglstensgulv forsejler en kanal, som går gennem både nord- og sydmuren. I denne kanal er der fundet bogspænder fra 13-1400-tallet.

Endelig bliver der formentlig i slutningen af 1400-tallet anlagt en brønd og nok også en større ovn i det vestligste af rummene. Brønden er senere blevet dateret til 1470-1645, hvilket gør en datering til umiddelbart før reformation mest sandsynlig. Dette kan hænge sammen med en omlægning af sydfløjens funktion. Forholdene antyder, at der har været flere byggefaser og forandringer i sydfløjen. Dateringer antyder med en del usikkerhed, at dele af eller hele sydfløjen må være opført før år 1300.

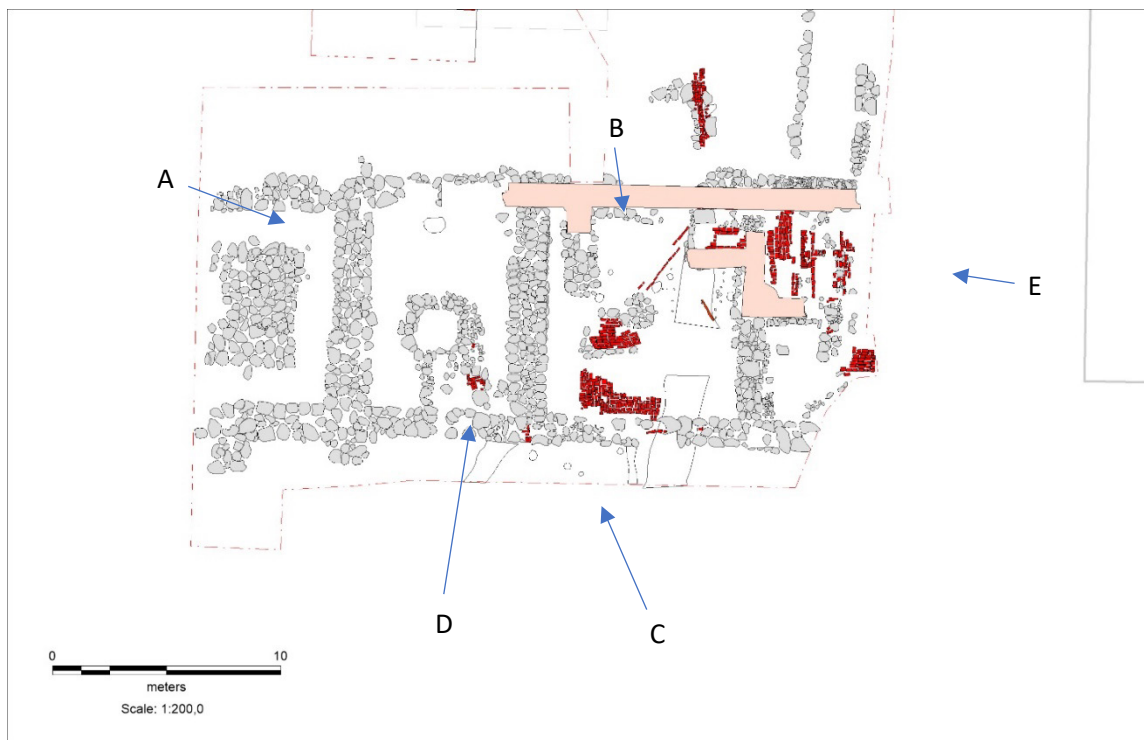

Fig. 17 Oversigtsplan over udgravningerne af sydfløjen. A) Nordre mur, der kan være ældre, B) Afgrænsning af den ældste bygning, C) Nyere afgrænsning af kælderen, D) Brønd, E) Hypokaust. Udarbejdet af forfatteren.

Vestfløjen

Vestfløjen i cistercienserklostre tilskrives normalt lægbrødrene, men forandrer funktion i løbet af middelalderen (se f.eks. Kristensen 2013). Der er ganske få spor af vestfløjen i Esrum. Ved arkæologiske undersøgelser i 1879/1880 blev dele af østmuren fundet. Senere udførte C. M. Smidt undersøgelser her og fandt yderligere dele af vestmuren. Endelig er der i 2007 fundet dele af mure og gulve, der må tilhøre en del af vestfløjen. Der blev i den forbindelse ikke fundet daterende spor (Grønnegaard 2007) (fig. 18).

De arkæologiske undersøgelser indikerer en bygning, der går vinkelret på sydfløjen. Usikkerheden bliver ikke mindre mod nord, hvor tilkoblingen til kirken burde ske. Her er det, trods flere undersøgelser, ikke lykkedes at finde nogen spor. Grunden til dette kan skyldes den omfattende afgravning, der er sket i dette område. En anden forklaring kan ganske enkelte være, at vestfløjen ikke er blevet opført, men at der her har været en mur i stedet med et mindre fundament. Sikkert er det dog, at der ikke kan have været en vestfløj med et større kælderanlæg, som det kendes fra Øm Kloster (Kristensen 2020: 139). På nuværende tidspunkt kendes hverken bygningens sydgavl eller vestvæg.

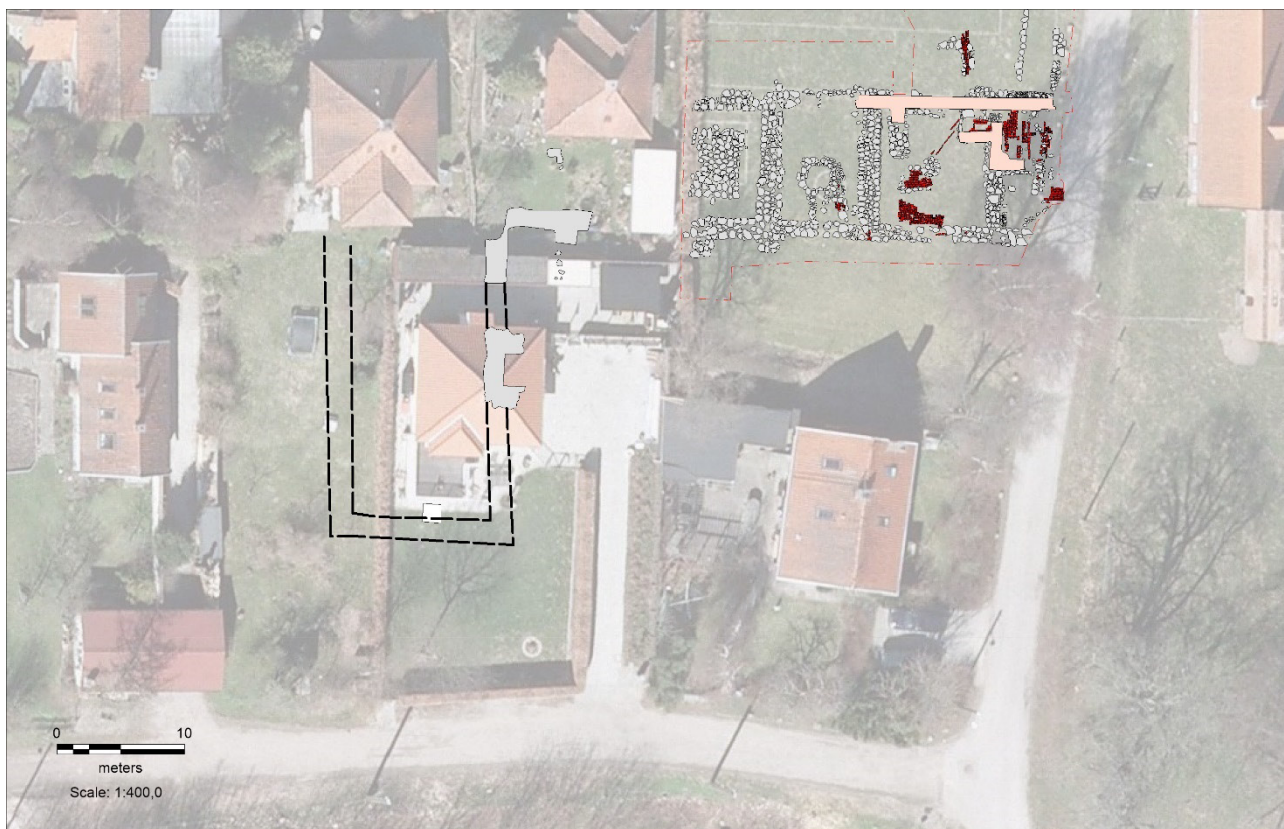

Fig. 18 Vestfløjens sydlige del. Gråt = kendte fundamenter, stiplede linje = muligt fundament. Luftfoto Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2011.

Fratergården

De fire fløje har omkranset en fratergård. Langs med fløjene har der løbet en korsgang. Fundamentet til denne er kun fundet enkelte steder langs sydfløjen. Selve fratergården har været ca. 38 x 38 m. I det ene hjørne er der ved udgravning i 1994 fundet en stensat brønd. Opbygningen af denne er blevet C14-dateret til efter 1665. Efterfølgende er der dog sat spørgsmål ved denne datering, idet man ikke kunne udelukke, at brønden havde været omsat (Hertz 1997). Placeringen af brønden i Fratergården kendes bl.a. fra Øm Kloster (Kristensen 2020). Det er dog en mulighed, at brønden først er gravet i forbindelse med den senere aktivitet på stedet.

Kirkegårdene og begravelser

Begravelser ved Esrum Kloster er fundet nord og øst for kirken, i fratergården og i kirken. Hermed følger Esrum Kloster et kendt mønster fra andre klostre. I dette mønster ligger der også en kendt opdeling: mod øst har der været tradition for at man begravende munkene, i kirken "bidragsyderne" til

klosteret, i fratergården munke og "bidragsyderne", og endelig under kapitelsalen abbeder, der var døde, mens de fungerede i embedet (Kristensen 2020:207).

I alt er der registreret 107 grave fra Esrum, hertil er registreret et større antal løsfund (se exp. Grønnegaard 2003b). Her er langt de fleste fundet ved undersøgelser øst for klosteret. Der er her tale om murede grave med hovedniche og med tagdækkende fliser med fals (fig. 19). Denne form for overbygning på de teglbyggede grave er et specielt træk ved Esrum Kloster og findes kun ved en enkelt grav fra Sorø og ved begravelser i Sct. Bendts kirke i Ringsted, dateret til begyndelsen af 1200-tallet (Kieffer-Olsen 1993:124).

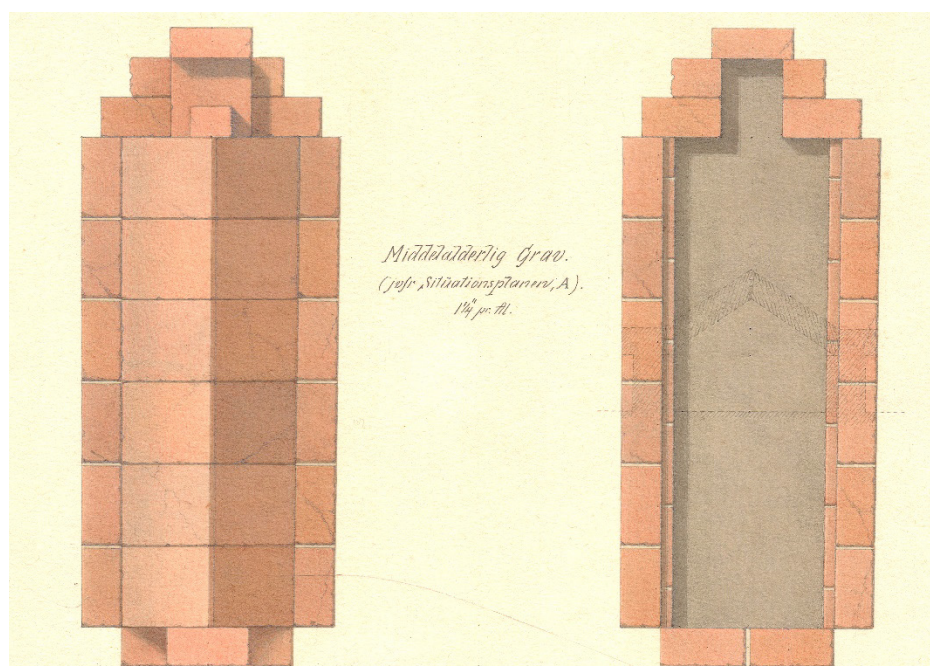

Fig. 19. En af de i alt 42 registrerede teglstensgrave i Esrum. Registreret af Løffler 1899.

Teglstensgrave i Esrum ses sjældent forstyrret og hertil ligger de på rækker. Dette antyder, at der må have været en markering på overfladen (fig. 20). Langt de fleste af disse grave er registreret på flere undersøgelser i 1800-tallet og begyndelsen af 1930'erne. Der kan derfor være en vis usikkerhed, om der er overset mere "normale" grave. Det forhold, at de registrerede grave ikke er forstyrret, samt at man i forbindelse med kloakering i 1969 og 1971 ikke stødte på de mere "normale grave" (kister og andre former for begravelser), men kun murstensgrave, antyder, at man på denne del af kirkegården kun har anlagt de murede grave.

Fraværet af "normale" grave indikerer også, at kirkegården formentligt er nedlagt før 1350, hvor traditionen med de murede grave ophører. Forholdene nord for kirken så noget anderledes ud: her er kun gravet en enkelt grøft af Hertz i 1969. Her fremkom ikke mindre end 51 grave, i enkelte tilfælde i flere lag. Der var både murede grave og "normale" grave, hertil flere børnebegravelser.

Det må fremhæves, at undersøgelserne nord for kirken, som nævnt, kun bestod af en enkelt grøft på 2 x 54 m, dette giver ca. 1 grav pr. 2m². Da den nordlige kirkegård kan være op til 3200 m², må der som minimum have været begravet 1600 individer.

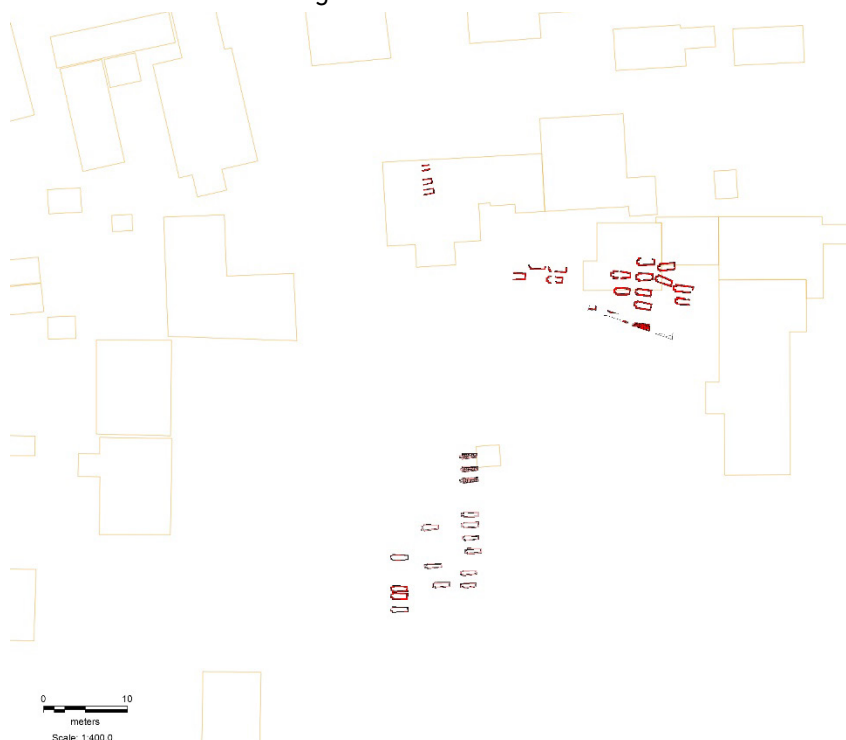

Fig. 20. Oversigt over grave registreret øst for klosterkirken. Som det tydeligt ses, ligger de på række. Ca. 10 rækker kan påvises. Udarbejdet af forfatteren.

Fra kirken er der ved arkæologiske undersøgelser påvist to murstensgrave. Hertil er der ved havearbejde fundet skeletrester på gården Kristiansdal som ligger oven i centrum af kirken. I den forbindelse er der også fundet en seglstampe tilhørende Johannes Benedicti (Jens Bentsen), som i 1334 blev begravet i Esum.

I fratergården er der lokaliseret fem grave. Disse blev fundet forholdsvis højt; en af dem lige under syldstenene til en senere bygning (GIM 3999). Dette antyder, at det kun er de dybest liggende grave, der er blevet fundet.

Man kan derfor formode, at der har været langt flere grave i fratergården.

Fundene af begravelser ved Esum er meget fragmentariske. Dette er dog et generelt billede, der ses ved de danske cistercienserklostre. Fra Øm ses en større mængde grave fra den nordlige kirkegård, mens der fra den østlige kirkegård kun er ganske få grave (Kristensen 2020). For Esum Kloster er det især de karakteristiske teglstensgrave, der er værd at fremhæve. Denne type grave ses ikke i samme antal andre steder. Forståelsesrammen for disse grave er det værd at gå mere i dybden med.

Økonomigården

Øst for selve klosteret er der et større område. Den nordlige del af dette område har med sikkerhed oprindelig fungeret som kirkegård, mens det med den sydlige del er noget mere usikkert. Der kan evt. have været haver i dette område. Der kendes fra andre klostre eksempler på, at haverne er placeret øst for østfløjen.

Mod syd har området formentlig været afgrænset af en øst-vestgående mur, som er blevet påvist ved arkæologiske undersøgelser og ved georadarundersøgelser. Muren var delvist anlagt i et opfyldningslag bl.a. bestående af tegl (Langsted 2010) (fig. 21). Dette antyder, at muren er opført efter en større ombygning, der har genereret større mængder af byggeaffald, f.eks. i forbindelse med opførelsen af den yngste kirke, og før den nuværende klosterbygning bliver opført. Det kan ikke afvises, at muren har været en del af en større bygning. Hvis dette er tilfældet, må der have været en mur syd for denne, under den nuværende bygning.

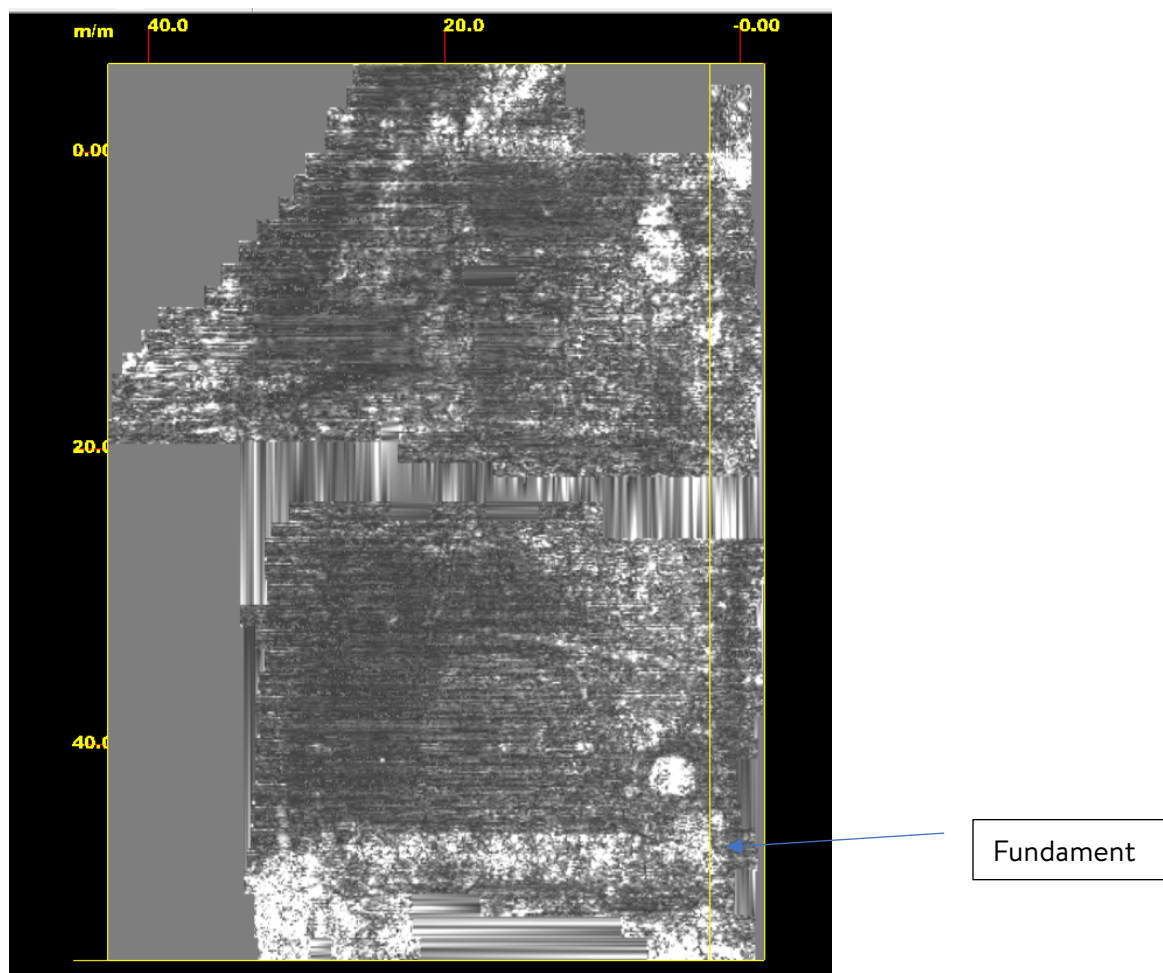

Fig. 21 Georadarundersøgelse af gårdspladsen og p-pladsen. Hvid toner indikerer sten. Den nuværende bygning ligger umiddelbart neden for billedet. Langs med denne ses et markant fundament.

På et tidspunkt er den sydlige del af den østlige kirkegård blevet sløjfet, og man har anlagt en øst-vestgående mur fra apsis til en bygning mod øst. Denne bygning er blevet udgravet ad to omgange i slutningen af 1800-tallet. Den er gået ind under den nuværende østfløj og har dermed haft en længde på op mod 62 m og en bredde på mindst 10 m (i alt 620 m² i grundplan). I 2012 blev der erkendt et teglstensgulv til denne bygning under den eksisterende bygnings fyrrum. Her er der på et teglgulv fundet en større mængde fiskeknogler. Disse er C14-dateret til 1474-1641 (Grønnegaard 2012). Meget peger mod, at denne bygning skal opfattes som senmiddelalderlig (slutningen af 1300- til slutningen af 1400-tallet). Det er dog påkrævet, at der udføres en bedre arkæologisk gennemgang af fundmaterialet fra undersøgelsen i 1800-tallet.

I den sydlige del af denne gård ligger den nuværende klosterbygning. Denne bygning er ad flere omgange blevet beskrevet og undersøgt, bl.a. i forbindelse med den løbende renovering af bygningen i 1881 af Ferdinand Meldahl (Löffler 1892-94), i 1940'erne af Charles Christensen (Lorenzen 1941) og af Elna Møller, Frederiksborg Amt 1993 (Ahlström 1993). Endelig er der foretaget flere mindre undersøgelser i forbindelse med renoveringsarbejdet i 2018-2021 (bl.a. Eriksen 2022 og Langsted 2018).

Löffler har fremsat ideen om, at bygningen har tre faser: Ældst er den østlige del op mod klosterets østfløj (fig. 22, brun og mørkegrøn), herpå en vestlig del, hvor bygning slår et knæk (fig. 22, lysegrøn), og yngst et trappetårn/halvtæg (fig. 22, blå). De tre faser sættes af Löffler til 1350 for den vestlige del, den østlige til omkring 1400 og trappetårnet til slutningen af 1400-tallet/begyndelsen af 1500-tallet. Dateringerne fremføres dog med stor usikkerhed (Löffler 1897:8). Lorenzen sætter den østlige del til 1450 ud fra en lighed med Karmeliterklosterets kirke i Helsingør, den vestlige del til 1500-tallet ud fra udløbsfløjen, ligeledes med udgangspunkt i Karmeliterklosteret, og endelig trappetårnet til 1500-tallets andet eller tredje tiår (Lorenzen 1941:140).

Fig. 22. Udvikling af den nuværende bygning, som den er foreslået af Ahlström: A) En østlig udbygning til klosterets østfløj. B) Opførelse af abbedboligen. C) Mellemrummet mellem bygningerne bliver overdækket. D) Forlængelsen mod vest. E) Trappetårnet/halvtaget. Udarbejdet af forfatteren baseret på tegning af Løfler1896.

Ved renoveringen i 1995 blev der udfærdiget et forarbejde til en større rapport, som dog aldrig blev færdigbearbejdet. Der forestår i dag et større arbejde med at skabe et overblik over resultaterne. Overordnet konkluderer denne undersøgelse, at bygningen kan opdeles i fem delelementer (fig. 22). Ældst er den del, der ligger op til østfløjen (A). Ved undersøgelserne af denne sås det, at der var flere faser i bygningen. En bjælke fra det nuværende loft er blevet dendrodateret til 1325 i forbindelse med det seneste renoveringsarbejde (Eriksen 2022). Øst for denne bygning formoder Ahlström, at der har været en åben kanal, som senere bliver overbygget. Øst for denne kanal har der været opført en større fornem torums bolig, der tolkes som abbedens bolig (fig. 22, B og C). Endelig skulle så bygningsdelen mod vest (D) og trappetårnet være opført (E) (Ahlström 2003).

Alt i alt tegner der sig et billede af en økonomigård, der opstår i den første halvdel af 1300-tallet, og som over flere omgange bliver udvidet. I slutningen af middelalderen er den blevet en trelænget gård med et betragteligt bebygget areal; således udgør alene grundarealet til bygningerne ca. 1100 m² (fig. 23). Dette svarer til Kronborgs østlige fløj. Økonomigården har haft en funktion, hvor folk udefra har kunnet komme ind på klosteret (hvilket ikke var tilladt for klausulen). Den eneste mulige adgang til denne gård må derfor være sket fra nord.

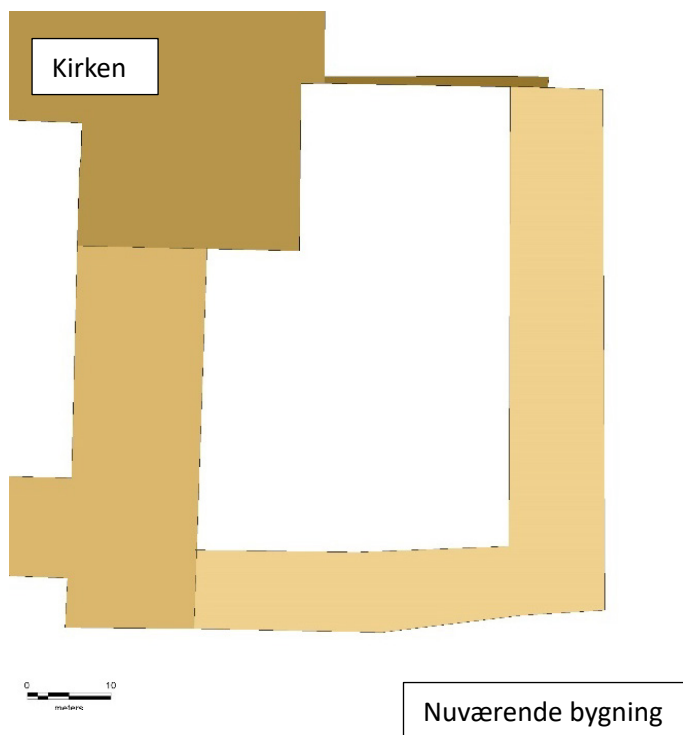

Fig. 23 Oversigt over økonomigården. Udarbejdet af forfatteren.

Ydre gårdsområde

I området vest for fratergården er der ad flere omgange registreret fundamentsforløb samt flere bygninger med en lille bredde (Langsted 2017). De registrerede bygninger ser ud til at have en nord-sydgående orientering. Hertil ses det, at bygningerne har ligget meget tæt på klosterkirkens vestside og dermed lægfolks indgang til kirken. Der er ikke gjort fund, der kan indikere funktioner af disse eller som kan datere dem nærmere.

Placeringen kan antyde, at der er tale om mindre bygninger med forskellige funktioner, f.eks. herberger til rejsende eller permanente gæster ved klosteret. Fund af bygninger vest for klosterkirken kendes også bl.a. fra Herrevad kloster, hvor disse udgør en hel fløj (Kristensen 2020).

Nord for Esrum Hovedgade er der ligeledes fundet enkelte rester af bygninger med tilhørende ovn. Udgraveren mener, at ovnen muligvis kunne tolkes som en teglovn (Grønnegaard 2007b).

I området imellem Esrum Hovedgade og åen er der ikke registreret arkæologiske fund. Der er dog kun foretaget en enkelt undersøgelse her (Grønnegaard 2014). Fra historiske kilder vides det, at det er i dette område, at Esrum Ladegård har ligget. I 1744 -1745 rives denne ned sammen med de kongelige staldbygninger (Steenberg 1956:35ff). Det vides dog ikke, om disse bygninger går tilbage til middelalderen. Der er et kort fra 1776 (altså godt 30 år efter nedrivningen) hvor der på begge sider af Esrum Hovedgade ses bygninger. Kortet er desværre langt fra så præcist som man kunne ønske sig, og det er derfor usikkert, hvor stor værdi man skal lægge i det (fig. 24).

Fig. 24 Esrum kloster 1776. Der ses her angivet flere bygninger nord for klosteret. Udsnit af Konzeptkort fra 1776 over Krogdalsvang mm. Gribskov arkiv T568.

Anderledes forholder det sig på østsiden af Esrum Hovedgade. Her er der foretaget en række undersøgelser i forbindelse med flere forskellige anlægsarbejder ved Esrum Friskole. Der blev der langs med Esrum Hovedgade fundet rester af et tegllagt gulv til en større bygning. Det var dog ikke muligt at afgøre dens dimensioner og hvorvidt den skulle dateres til middelalderen eller renæssancen (Langsted 2023). Ved undersøgelsen kunne det konstateres, at man forud for byggeriet i området måtte pilotere eller bygge på en nedgravet trækonstruktion. Det at man har valgt en sådan konstruktion antyder, at pladsen i området har været begrænset, og at man har været fokuseret på at udnytte den plads, man havde.

Vandets veje gennem klosteret

Et centralt element for cistercienserne var vandet og adgangen til dette. Dels i forbindelse med at lede vandet gennem klosteret som ”kloak”, dels som drikkevand, hvilket kunne ske ved at grave brønde eller ved via ledninger at føre kildevand frem til centrale vandposter ved hjælp af trykledninger (Kristensen 2013: 330). På Esrum Mølles mark blev der i 1855 fundet flere lerrør, der lå på række. I Nationalmuseets fundprotokol beskrives de som 36 cm lange med firkantet tværsnit og med en bredde på ca. 10 cm. I rørenes midte var der et hul med en diameter på 4,5 cm. Dette modsvarer fund af lignende rør fra Æbelholt Kloster. Hvor fundet blev gjort, beskrives ikke nærmere, kun at de lå på en sydøst-nordvestlig række og at de lå på tværs af en bakke i en dybde af 70 cm under overfladen. Desværre findes i dag ikke billeder af disse rør.

I forbindelse med en undersøgelse af kælderen i den nuværende bygning blev der fundet fragmenter af et noget mindre rør med et 8-kantet tværsnit og ca. 5 cm i diameter (GIM 3404 x20.13). Endelig er der et fund af et ottekantet rør i udstillingen på Esrum Kloster. Det vides dog ikke, hvorfra det stammer, men det er af samme lertype som fundene fra kælderen og fundet fra Æbelholt. Det er meget sandsynligt, at disse rør har indgået i en vandforsyning til klosteret ved hjælp af en trykledning, måske fra en kilde.

Fig. 25 8-kantet lerrør fundet i kælderen til den nuværende bygning (GIM 3404 x20.13). Foto af forfatteren.

Det er nærliggende, at disse vandrør bl.a. er ledt ind i fratergårdens sydøstlige hjørne og ført hen til et vaskehus. Grunden til denne formodning er, at der i sydfløjen ses to afløbsrender, der leder vandet væk fra klostergården. Udover disse vandrør er der i alt registeret fire brønde i klosterområdet. Heraf er de to blevet C14-dateret på mos og de antyder en yngre datering til enten sen middelalder eller renæssance. En forklaring på denne datering kunne måske være, at det oprindelige forsyningssystem var brudt sammen, og man i stedet har valgt at anlægge brøndene. Udover drikkevandsforsyning har det været væsentligt at komme af med spildevandet.

For cistercienserordenen har nærheden til større åløb spillet en afgørende rolle. I forbindelse med deres anlæg af klostre er der ofte gravet kanaler og opført dæmninger for at få vandet til at løbe i den ønskede retning. Specielt har det været ønskeligt at få vandet til at løbe tæt forbi klosterets necessarium (hemmelighed), der som oftest har ligget i den sydlige del af østfløjenes sydgavl. Hertil har man tilstræbt, at såvel køkkenet som hospitalet havde mulighed for anvendelse af åen som "affaldsrende".

Fra flere danske klostre vides det, at der er forsøgt at skabe to kanalsystemer rundt om klosteret, ofte i forbindelse med en vandmølle/dam, for dermed at skabe et overløb og et underløb. Dette forhold ses f.eks. ved Øm, Løgum Kloster og Herrevad Kloster (Kristensen 2013:319).

Det er også dette princip, som ses i Johannes Hertz' rekonstruktion af et omløb gennem økonomigården. Hertz' argumenter for en sådan udformning ligger i tilstedeværelsen af to nu tilmurede spidsbuer, der ses i væggene til kælderen i den nuværende sydfløj (fig. 26). Der er ingen tvivl om, at der må være ført vand gennem bygningen, men spørgsmålet er, om der her er tale om en kanal?

En sådan overløbskanal til Esum Å har i så fald måttet graves ned til en dybde på mindst 7 m over DNN. Det betyder, at kanalen i så fald skal være gravet mindst 3 m ned i forhold til højden på gårdspladsen. På georadarundersøgelserne kan man imidlertid ikke se nogle spor af en massiv kanalstruktur (Langsted 2010). Det samme gælder for de arkæologiske undersøgelser i bygningen, hvor der ikke blev fundet spor af kanalopbygning, hvilket af udgraveren forklares med, at den er blevet ødelagt af en moderne kloak. Om der har været tale om et omløb gennem klosteret eller ej, kan kun afgøres ved videre undersøgelser.

Ud fra forholdene ved andre klostre vil det dog være rimeligt at antage, at der har gået et større underløb (Esum Å) syd for klosteret, så klosterets necessarium, der lå i østfløjen og køkkenet, som lå i sydfløjen, har kunne få deres spildevand skyllet bort, som Hertz antyder i sin model. Det vides dog ikke præcist, hvor åen/ kanalen har været placeret. Det kan heller ikke udelukkes, at der kan have været en omløbskanal fra Esum Å, som er gået øst om klosteret. På et kort fra 1890 ses der umiddelbart syd for Esum Kro en åben grøft. Denne kan være en rest af en sådan kanal. Halvøen, som Esum er opført på, snævrer her kraftigt ind. Det ville altså her være et oplagt sted at grave en kanal.

Med baggrund i højdekurverne er der i forbindelse med dette projekt forsøgt at lave et forslag til, hvordan åens forløb kan tænkes at være anlagt rundt om Esum Kloster i middelalderen. Det er i denne forbindelse vigtigt at fremhæve, at meget tyder på, at det nuværende forløb af åen er anlagt i 1600-tallet. Vandets vej rundt om klosteret vil kunne undersøges dels ved flere prøvegrøfter, bl.a. i engen syd for klosteret, dels ved et net af boreprøver.

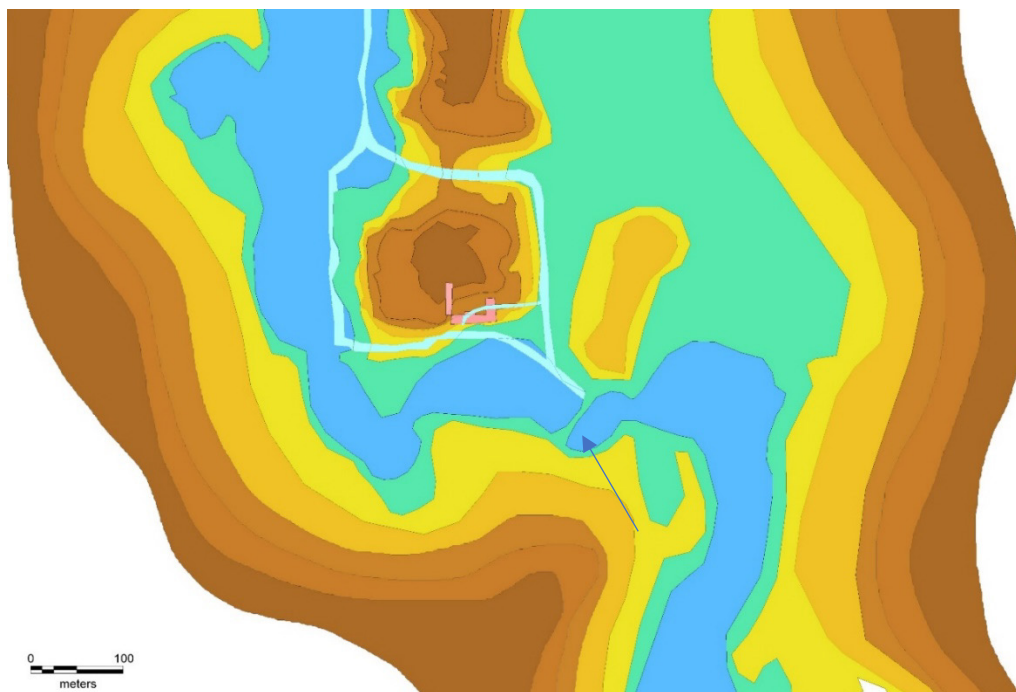

Fig. 26 Forslag til placeringen af åforløbet i middelalderen omkring Esum Kloster. Lyseblåt markerer åen samt omløbet. Pi-len markerer en dæmning fra middelalderen (se fig. 12 for yderligere forklaringer).

Klostermuren og afgræsning

Selve klosterets omgivende mur er ikke blevet registeret. Der er dog flere forhold som gør, at man kan rekonstruere dele af et forløb. Det er også et væsentligt spørgsmål, i hvor stor grad klosteret har haft en mur, idet store dele af området har en naturlig grænse. Således er der kun mod nord et længere parti, hvor det i virkeligheden har været nødvendigt med en mur.

Mod syd og vest har Esrum Å løbet og mod øst har der ligget et større mose-/vådområde. Disse områder ses på Resens Atlas omkranset af et plankeværk (fig. 27), en løsning, som måske også har været anvendt under klostertiden.

Formentlig har Esrum Hovedgade udgjort den nordlige grænse for klosteret. Der er historiske beskrivelser af den såkaldte langebro, som går over et større vådområde mod øst (Appel mfl. 2003). Vejen forsætter i et nu nedlagt stykke, hvorefter den går over Esrum Å. Hvis det antages, at dette er den nordlige grænse, har Esrum Kloster omfattet et areal på omkring 50.000– 55.000 m² (områder, der kunne bebygges). En størrelse lidt mindre end klosteret i Sorø, som i alt dækker et areal på 70.000 m² (Kristensen 2010). Til sammenligning er Vordingborg ca. 42.000 m² og Hammershus 28.000 m².

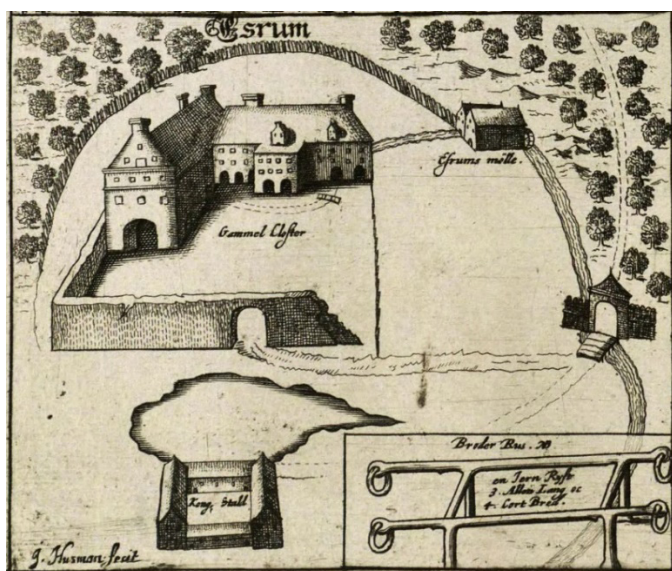

Fig. 27 Esrum Kloster fra midten af 1600-årene. Det ses, at der nord for klosteret er opført et plankeværk omkring klostrets område. Udsnit af Resens Atlas over Frederiksborg Slot og Esrumkloster. Det kongelige bibliotek.

Fig. 28. Muligt forløb af klostermuren. Fuldt optrukket linje = forløb, hvor der ikke er en naturlig afgræsning, stiplede linje = områder med naturlig afgræsning. Luftfoto Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2011.

Aktiviteter udenfor klostermuren

Uden for klostermuren, eller rettere den formodede klostermur, er der registreret flere forskellige aktiviteter, overvejende baseret på omfattende detektorundersøgelser af markerne omkring Esrum fra 2004 til i dag. Af disse undersøgelser ses det tydeligt, at klosterets aktivitet kun i mindre grad har spredt sig syd for Esrum Å (fig. 29). Her er kun fundet ganske få genstande fra middelalderen. Her ses især et fravær af mønter, som derimod tydeligt ses spredt nord for Esrum Å og øst for klosteret, hvor der er flere mindre holme.

Fig. 29. Udbredelse af mønter fundet med detektor ved Esrum Kloster. Hvid og rød = middelaldermønter, blå = mønter fra 1600-tallet, gul = skattefund fra 1600-tallet. Luftfoto Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2011.

Fig. 30. Oversigtskort over forskellige fortidsminder i omegnen af Esrum Kloster. 1) Lergrave, 2) Bro og brolagt vej, 3) Teglovn, 4) Langebro/dæmningsbro, 5) Metalstøberplads, 6) Vejdæmning, 7) Dæmning, 8) Metalstøberplads, 9) Teglproduktion/metalstøbning. Luftfoto Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering 2011.

Teglovne

Mod nord har der ved Ålykkevej været en teglovn (Hertz 1998), lokaliseret 1912. Der blev i forbindelse med opførelsen af nye ejendomme på området i 2003 foretaget en arkæologisk prøvegravning. Selve teglovnen blev dog ikke påvist, men det kunne afgøres, at der i området havde været en større aktivitet forbundet med teglproduktion i form af knuste teglstykker. Hertil anfører Christians V's matrikel at marken her skulle have hedt *"Teilbacken"* (Grønnegaard 2003b) (fig. 30 nr. 3). De to anlæg, der blev fundet på området, kunne desværre ikke dateres. Ved Esrum Kostskole er der registreret flere gruber, der er tolket som lertagningsgruber.

Det er anført, at der øst for klosteret kunne være en teglovn (Hertz 1997). Undergrunden her er dog meget gruset, ligesom senere udgravninger på stedet taler også imod dette (Langsted 2023b). En anden teglovn kan have været ligget sydøst for klosteret på en mark, hvor der er fundet en del tegl og detektorfund fra 1500-1600-tallet. Teglstykkerne her kunne være rester af teglovnen. Endelig er der i Lunden Skov nordvest for klosteret fundet tre koncentrationer af lertagningsgruber (fig. 30 nr. 1). De har stor lighed med lertagningsområder i Teglstrup Hegn. Der er dog ikke påvist teglovne i området, og gruberne er heller ikke dateret.

Støbepladser

Ved to lokaliteter er der konstateret pladser, hvor der er foregået bronzestøbning i større stil. Dette er dels sket umiddelbart øst (Grønnegaard 2013, Langsted 2023 b) (fig. 30 nr. 5) og sydøst for klosteret (Grønnegaard 2014b, Grønnegaard 2016) (fig. 30 nr. 8). Den ene plads syd for klosteret er udateret, men formentligt er den fra før 1300, den anden er dateret ved en C14-datering til samme periode, dog med vis usikkerhed, idet der er legeringer, der kan antyde en senere datering. Spredningen af såvel støbepladserne som teglovnene viser tydeligt, at denne aktivitet er sket i en passende afstand fra klosteret og uden for selve klosterområdet. Et lignende mønster ses bl.a. for Øm og Løgumkloster.

Vandmøller

Det vides ud fra skriftlige kilder, at der i middelalderen har ligget en vandmølle i tilknytning til Esrum Kloster (Appel 2003). Selve møllen er ikke blevet fundet, men en dæmning med bevaret træ er registreret (Løffler 1897). Hertz har antaget, at møllen har ligget i tilknytning til denne dæmning (Hertz 1997). Det kan dog ikke udelukkes, at møllen har haft en anden placering. Forgængerens til den eksisterende vandmølle blev etableret i 1605 eller umiddelbart derefter. I denne forbindelse blev den ældre Esrum Mølle og Sode Mølle nedlagt (Appel 2003). I 1854 sker der en nyopførelse af vandmøllen på stedet. Den nuværende bygning bliver opført i 1869 efter en brand (Frandsen 2021:13).

Placeringen af møllen fra før 1854 ses på et kort fra 1806 over Esrum møllegård (fig. 31a). Det er usikkert, om møllen har ændret placering, for i 1935 fandt C. M. Smidt rester af fundamenter nord for møllen (fig. 31b) (Langsted m.fl. 2010). Disse fundamenter kunne have tilhørt en møllebygning, hvilket kan betyde, at den oprindelige mølle var placeret nord for Esrum Mølleå, og ikke som nu, hvor åen løber igennem møllen. På kortet fra 1806 ses det, at der har været et åløb, som løb mellem den nuværende Møllebygning og Møllegården.

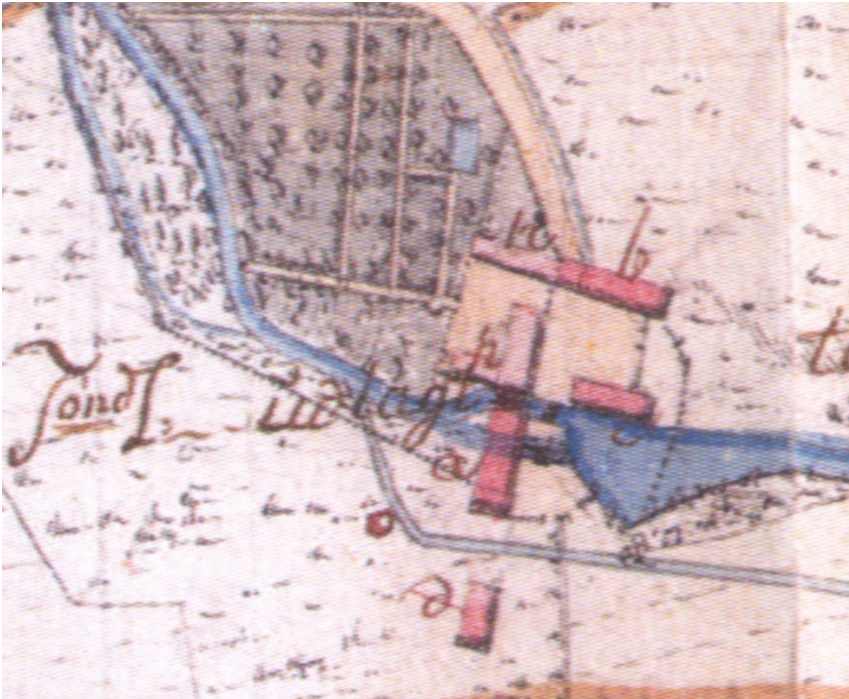

Fig. 31a. Udsnit af kort fra 1806 over Esrum Mølle jord tegnet og opmålt af Reckes (Friis 2006: 33).

Fig. 31.b Oversigt over bygninger ved Esrum Mølle. Rød: bygninger og blå streg angiver Esrum Å. Tegnet på baggrund af kort fra 1806. Lysebrunt omrids angiver nuværende bygninger. A) Omløb, der i dag er sløjket, B) Bygningsrester, der blev registeret af C. M. Smidt i 1935, C) Bygning, der i dag er nedrevet, D) Portbygning. Udarbejdet af forfatteren.

Fundmaterialet

Der foreligger et større genstandsmateriale i forbindelse med de mange udgravninger og løsfund fra klosterområdet. På Nationalmuseet er der registeret i alt 137 fund, og fra Museum Nordsjællands undersøgelser er der registeret ca. 1000 fundnumre, hvor fund fra detektorundersøgelser udgør en væsentlig andel. Der skal her kun fremhæves de mere væsentlige fund og fundkategorier.

Bygningselementer

Glaserede teglkapitæler er fundet i tre hele eksemplarer og flere fragmenter i Esrum, dels ved udgravningen af sydfløjen, dels som løsfund. Disse kapitæler er specielle for Esrum Kloster. En enkelt lignende kapitæl er fundet ved Øm kloster, tre findes i Fjenneslev Kirke, en enkelt er fundet i Æbelholt og endelig kendes der en i Sorø kirke (Hansen m.fl. 2005:14). Disse kapitæler skal dateres til den første del af 1200-tallet, ornamenterne har paralleller i Rhinlandene (Norn 1967). Et bud kunne være, at de skal knyttes til opførelsen af den yngste kirke i Esrum eller en ny-/ombygning af østfløjen.

Fig. 32. Glaseret teglkapitæl fundet ved udgravningerne af sydfløjen. Foto Philip Parsiphal Nørgaard.

Et andet element, der har prydet kirken, er de dekorerede og glaserede gulvfliser. Fra Esrum kendes der i alt syv forskellige flisetryk. Af disse genfindes der fliser med samme tryk i kirkerne i Annisse, Ramløse, Nødebo samt Budolfi kirke i Roskilde. Disse fliser skal dateres til midten af 1200-tallet (fig.33). Birgit Als Hansen og Morten Aaman Sørensen har påvist, at Sorø Kloster har spillet en central rolle i udbredelsen af formerne (Hansen m.fl. 2005). Noget lignende er tænkeligt for Esrum Kloster, blot i mindre målestok.

Kapitæler og fliser viser, sammen med andre udsmykninger som f.eks. en glaseret mursten i form af en løve med et mandsansigt, at der i Esrum i 1200-tallet var et værksted, der evnede at skabe specielle tegl udover det sædvanlige. En mulighed er, at lighederne i dette "værksted" skal søges i klostre uden for Danmarks grænser.

Fig. 33. Gulvflise fundet ved udgravningerne i Esrum Kloster. Foto forfatteren.

Metalgenstande

Smykker

Et lille guld kors er kommet som løsfund inde i kirken. Et lignende kors i sølv er fundet i en bispegrav i Øm Kloster (Kristensen 2020: 230). Her menes det at have været et pilgrimssmykke fra midten af 1200-tallet. Herudover kendes et nærliggende fund fra Villingebæk, som bærer den hebraiske indskrift "Du hersker evindeligt" samt et fund fra Gammel Kirk ved Dronninglund (Danmarks kirker 1996: 3794). Ved en gennemgang af detektorfund fra databasen DIME er der ikke registreret fund af lignende kors.

Seglstamper

Fra Esrum stammer i alt tre seglstamper fra middelalderen. Den ene er fundet i kirken og har tilhørt Johannes Benedicti. Den anden har tilhørt hele tre forskellige abbeder: Salomon, Henrik og Swenonis (Svend) (Bartholdy 2015:119f). Fundet blev gjort med detektor syd for Møllegården og må formodes at stamme fra resterne af en ødelagt grav. Hvis dette er tilfældet, stammer den sandsynligvis fra kapitelsalen, hvor abbederne traditionelt blev begravet. Salomon blev sammen med abbed Niels fra Sorø i 1403 udnævnt til generalvikar for samtlige cistercienserklostre i Norden (fig. 34). Seglet har gennemgået væsentlige reparationer. En nærmere undersøgelse af dette vil kunne give en bedre forståelse af håndværk på den tid. Det tredje fund er et kontrasegl til en abbed Sveder (Bartholdy 2015:120). Dette segl findes i en engelsk samling og må være fundet i løbet af 1700-1800-tallet.

Fig. 34. Seglstampe tilhørende abbederne Salomon, Henrik og Swenonis (Svend). Som noget usædvanligt har seglet tilhørt flere abbeder. Foto Philip Parsiphal Nørgaard.

Sværd

Fra selve Esrum er der to sværdfund. Det ene blev fundet i 1822, hvorfra vides ikke (Nationalmuseets j.nr. DCXIII). Man kan formode, at det stammer fra en grav af lignende art som blev fundet i Øm kloster (Kristensen 2020: 231). Et andet sværd fra Esrum er med sikkerhed ikke knyttet til klosteret, idet det blev fundet i Esrum Sø uden for åindløbet (fig. 36) (Nationalmuseet j.nr. D13245). Dette sværd må ses

i kontekst med offerfund/nedlæggelser, som det f.eks. kendes fra Søborg Sø, men også fra den nordlige del af Esrum Sø, hvor der bl.a. er fundet en økse fra tidlig middelalder.

Bogspænder

Ved udgravning af sydfløjen blev der fundet to fine bogspænder fra 1300-tallet. Lignende spænder er fundet på Øm kloster (Madsen 2003:121 f).

Konklusion

Gennemgangen af materialet gør, at kan laves en grovskitse af klosterets udvikling, som skal tages med de nødvendige forbehold:

I slutningen af 1100-tallet bliver der opført en større kirke, der i form og dimensioner meget minder om Sorø klosterkirke. Til denne kirke bliver der opført en østfløj og fratergården bliver lukket med en mur. Øst for kirken og østfløjen etableres dels en kirkegård, dels haver som også bliver afgrænset af en mur. I løbet af 1200-tallet frem til begyndelsen af 1300-tallet vælger man at omforme kirkens østlige del, så den nu får langt større korsarm med i alt tre sidealtre. Udvidelsen af kirken får som konsekvens, at store dele af østfløjen skal ombygges. Dele af sydfløjen og/eller hele sydfløjen kan også tænkes at blive opført på dette tidspunkt, det samme gælder vestfløjen.

I midten af 1300-tallet sker der en større renovering af sydfløjen. I tilknytning til østfløjen bliver der nu opført et necessarium, den foranliggende mur bliver revet ned og økonomigården bliver etableret. Samtidig opgives store dele af den østlige kirkegård.

I slutningen af middelalderen bliver sydfløjen endnu engang ombygget ved, at man graver en brønd i den vestlige del af bygningen. Hertil kan der være sket en kraftig udvidelse af bebyggelsen i økonomigården med opførelse af en større østfløj og en forlængelse af den sydlige bygning.

Der er mange usikkerheder i denne skitse af klosterets udvikling. Vigtigt er det dog at fremhæve, at klosteret ikke blev bygget og stod færdigt i slutningen af 1100-tallet, men var under konstant udvikling og forandring. Især ved opførelsen af den store yngre klosterkirke må der være sket væsentlige forandringer i klosteret. Det kan måske i virkeligheden ses som et ønske om at distancere sig i forhold til de andre cistercienserklostre i Danmark for at markere sin position som det centrale cistercienserkloster i Norden.

Litteratur

- Appel, L. 2003 *Esrum-Søborg delområdeplan Vestlige del. Forundersøgelse af kulturhistoriske forhold.*
- Ahlström, M. H. 2003 *Rapport over den bygningsarkæologiske undersøgelse af den nuværende bygning fra Esrum Kloster. Udgravningsberetning GIM 3404.*
- Bartholdy, N.G. 2015 Esrum Klosters segl. Esrum Klosters storhed og fald. Årbog for Frederiksborg Amts Historiske Samfund 2015 s. 116-117.
- Bertelsen, J. Bertelsen, T. 2023 Sorø Klosterkirke. Undersøgelser og restaurering 2018-2022 (in press).
- & Madsen, P. K. (eds.)
- Callesen, F. 2011 Tvis Kloster. Det centrale bygningskompleks belyst gennem ældre arkæologiske udgravninger.
- Dahl, B.W. 2007 Valentin - "den gamle graver". I: Personalhistorisk tidsskrift 2007:1.
- Danmarks Kirker 1996 Øm klosterkirke. XVI Bind 8 s. 3777-3808.
- Elverskov, A. og Jørgensen, J.A. 1996 Den hellige jomfru i Esrum. En antologi om Esrum Kloster. Udgivet af Frederiksborg Amt.
- Friis, B. 2006 Esrum Kanal. Pramfart og brændetransport til København. Vandmøller og krudtværk.
- Frandsen, S. 2021 Til gavn for det daglige brød. Alle tiders Nordsjælland 2021.
- Eriksen, O.H. 2022 *Dendrokronologisk undersøgelse af et stykke træ udtaget fra fangekælderen i Esrum Kloster, Frederiksborg amt. NNU-rapport nr. 34. 2022.*
- Grewe, K. (ed.) 1991 Die Wasserversorgung im Mittelalter.
- Grønnegaard, T. 2003 *Esrum Ålykkevej. Udgravningsberetning GIM 3509.*
- Grønnegaard, T. 2003 *Esrum Hovedgade. Overvågningsberetning GIM 3520.*
- Grønnegaard, T. 2007 *Kildevangen 2. Udgravningsberetning GIM 3751.*
- Grønnegaard, T. 2007b *Esrum Hovedgade 3. Udgravningsberetning GIM 3666.*
- Grønnegaard, T. 2008 *Esrum Møllegård. Registreringsrapport GIM 3756.*
- Grønnegaard, T. 2012 *Esrum Kloster elledning. Forundersøgelsesberetning GIM 4123.*
- Grønnegaard, T. 2013 *Esrum jordvarme 2013. Forundersøgelsesberetning GIM 4163.*
- Grønnegaard, T. 2014 *Esrum Hovedgade 11b. Forundersøgelsesberetning MNS50064.*
- Grønnegaard, T. 2014b *Esrum Naturlegeplads. Forundersøgelsesberetning MNS 50074.*
- Grønnegaard, T. 2016 *Esrum p-plads. Forundersøgelsesberetning MNS50228.*
- Hansen, B.A. & Sørensen, M.A. 2005 Ornamenterede middelalderlige gulvfliser i Danmark.
- Hertz, J. 1997 Esrum kloster - arkæologisk belyst. I: Bogen om Esrum Kloster.
- Kancelliets Brevbøger* Vedrørende Danmarks indre forhold: 1603-1608.
- Kristensen, H.K. 2008 Østfløjen i Sorø og ved andre danske cistercienserklostre. Hikuin 39.
- Kristensen, H.K. 2013 Klostre i det middelalderlige Danmark. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 79.
- Kristensen, H.K. 2020 Øm Kloster.
- Kieffer-Olsen, J. 1993 Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark.
- Langsted, K. 2010 *Ekkoet fra Esrum. En arkivalisk, arkæologisk og georadar-undersøgelse af Esrum Kloster. GIM 3904.*
- Langsted, K., Appel, L. 2010 *Esrum Mølledam. Udgravningsberetning GIM 3903.*
- & Paulsen, C.P.
- Langsted, K. 2015 Nye arkæologiske undersøgelser af Esrum Kloster. I: Esrum klostres storhed og fald.

- Langsted, K. 2017 *Munkevej 2. Beretning for arkæologisk prøvegravning. MNS50433.*
- Langsted, K. 2018 *Esrumkloster kælder. Beretning for arkæologisk dokumentation. MNS50513.*
- Langsted, K. 2023 *Esrum Friskole. Beretning for arkæologisk prøvegravning. MNS50630 (in press).*
- Løffler, J.N. 1897 Esrom Kloster. Bidrag til dets bygningshistorie.
- Lorenzen, V. 1941 De danske Klostres Bygningshistorie, XI, De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie.
- Madsen, A. 2003 Bøger, bogspænder og bogbeslag fra Øm kloster. I: Øm Kloster: kapitler af et middelalderligt cistercienserabbedis historie. Red.: Bo Gregersen og Carsten Selch Jensen.
- Madsen, K.P. 2022 Raudulf, en bagmand fra 1100-årene – eller den varme sten i sengen. I: Kirkehistoriske samlinger 2022.
- Madsen, K.P., Bertelsen, T. & Jouttijärvi, A. 2022 En tung affære – Biskop Absalons blytag. Skalk 2022 nr. 5.
- Mackerprang, M. 1936 Sorø kirke. Danmarks kirker. Bind 1.
- NIRAS 2022 Opdatering af forprojekt for restaurering af Esrum Å.
- Norn, O. 1967 Rhinlandsk Stil paa Sjælland, Nordisk medeltid. Festskrift til Armin Tuulse. Stockholm 1967, s. 99-113.
- Steenberg, J. 1956 Esrom Kloster som stutrigård. Fra Frederiksborg Amt 1955. s. 35-59
- Sterum, N.T. 2010 LØGUM-KLOSTER, slot og by: pionerer i ødemarken.
- Thomsen, B. & Madsen, K. 2020 Cistercienserklostre i landskabet – eksempler fra Sverige og Danmark. Bebyggelsehistorisk tidskrift nr. 79. s. 90-105

